

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

4

VIII

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1960

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Lubica Droppová, Jarmočná pieseň v našej národnej kultúre — — — — —	529
Viera Gašparíková, Obraz zbojníka Michala Vdovca vo folklórnej tvorbe gemerského ľudu — — — — —	554
Zdenka Horáľková, Príspevky k motivickému a strofickému rozboru písně <i>Vydala mati...</i> — — — — —	591

ROZHĽADY

Soňa Burlasová, K otázkam hudobného folklóru Slovákov v Rumunsku — — —	628
Zdenka Jelínková, Zpráva o průzkumu chorovodů na Slovensku — — — — —	641
Jarmila Paličková — Ester Pliczková, Súťaž ľudových umeleckých výrobcov k 15. výročiu zrodu ľudovodemokratickej ČSR — — — — —	652

DROBNÉ ZPRÁVY — — — — —	658
-------------------------	-----

RECENZIE A REFERÁTY

A. Melicherčík, Slovenský folklór (Viera Gašparíková) — — — — —	661
B. Bartók, Slovenské ľudové piesne (Soňa Burlasová) — — — — —	663
V. Pomerancevová, S. I. Minc, Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo (Mária Dzubáková) — — — — —	666
Obsah VIII. ročníka — — — — —	667

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Люба Дропцова, Ярмарочная песня в словацкой народной культуре — —	529
Вера Гашпарикова, Образ разбойника Михала Вдовца в фольклорном творчестве населения области Гемер — — — — —	554
Зденька Горалкова, Взносы к мотивическому и строфическому анализу песни <i>Отдала мать</i> — — — — —	591

ОБЗОРЫ

Соња Бурласова, Сообщения об исследовании словацкого фольклора в Румынии — — — — —	628
Зденька Елинкова, Сообщение об исследовании словацких хороводов —	641
Ярмила Паличкова — Эстер Плицкова, Конкурс народных художественных производителей к 15. годовщине возникновения народно-демократической Чехословакии — — — — —	652
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ — — — — —	661

INHALT

STUDIEN

Lubica Droppová, Jahrmarktslied in unserer Volkskultur — — — — —	529
Viera Gašparíková, Bild des Rebellen Michal Vdovec in der Folkloreschöpfung der Leute von Gemer — — — — —	554
Zdenka Horáľková, Beiträge zur Motiv- und Strophenanalyse des Liedes <i>Vydala mati...</i>	591

RUNDSCHAU

Soňa Burlasová, Bericht über die Forschung der slowakischen Folklore im Rumänien	628
Zdenka Jelínková, Bericht über die Forschung der Mädchentänze in der Slowakei —	641

Na 1. strane obálky: Omilienci — jarný chorovod dievčat vo Važci. Foto V. Košťial.

OBRAZ ZBOJNÍKA MICHALA VDOVCA VO FOLKLÓRNEJ TVORBE GEMERSKÉHO ĽUDU

(Z kapitoly dizertačnej kandidátskej práce *Obraz zbojníka Michala Vdovca v histórii a vo folklórnej tvorbe gemerského ľudu*)

ОБРАЗ РАЗБОЙНИКА МИХАЛА ВДОВЧА В ФОЛЬКЛОРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТИ ГЕМЕР

(Из главы диссертации на степень кандидата наук
*Образ разбойника Михала Вдовца в истории и в фольклорном творчестве населения
области Гемер*)

VIERA GAŠPARÍKOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Bohaté historické dokumenty, objavené v posledných rokoch v našich archívoch,¹ ako aj nový materiál zozbieraný o živote a kultúre nášho ľudu v minulosti dokazujú, že slovenský ľud má odbojové a revolučné tradície už oddávna. Pri odhaľovaní a správnom poznávaní odbojových a revolučných tradícií sa folklórny materiál mnohokrát stáva priamo nevyhnutným. Bez dôkladného poznania folklórneho materiálu neboli by sme poznali zbojníka Jura Jánošíka ako obrancu prostého pracujúceho človeka, nebol by ľudovým hrdinom sliezsky zbojník Ondráš, vodca ukrajinských opriškov Oleksa Dovbuš, gemerský zbojník Michal Vdovec a iní. Právo feudálnej justície bolo iné ako pravda prostého pracujúceho ľudu. Preto v historických dokumentoch vystupujú protipanskí odbojníci minulých storočí ako obyčajní lúpežníci, ktorí zbíjali pánov, kým v predstavách ľudu boli hrdinami a bojovníkmi za krajší a spravodlivejší život. Do folklórnej tvorby vložil náš ľud svoje vlastné triedne hodnotenie celkového života a svojho protipanského odboja v podobe zovšeobecňujúcich umeleckých obrazov, ktoré sa tradíciou prenášali z pokolenia na pokolenie a živili odbojový a revolučný odkaz minulosti.

¹ *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113—1848)*, Bratislava 1955; *Listy poddaných v rokoch 1538—1848*, Bratislava 1955 a niektoré iné.

V posledných rokoch vyšlo u nás už niekoľko prác, ktoré sa dotýkajú revolučných tradícií a prvkov revolučnej ideológie, zvýraznených vo folklórnej tvorbe, a to hlavne v zbojníckych piesňach a rozprávkach. Záslužné sú najmä obsiahle štúdie Andreja Melicherčíka, venované problematike karpatského zbojníctva, hlavne však slávnemu zbojníkovi Jurajovi Jánošíkovi² a nedávno vyšlé štúdie o Oleksovi Dovbušovi, vodcovi ukrajinských opriškov v polovici 18. stor.³ Tu možno spomenúť i štúdie Alojza Siveka o sliezskom zbojníkovi Ondrášovi z Janovic.⁴ Sú to však napospol práce zamerané na ľudovú tradíciu, ktorej základné črty sa formovali v priebehu 18. stor.

Od tých čias ľudová folklórna tvorba na Slovensku vyzdvihla ešte dvoch protipanských odbojníkov. Jedným z nich je gemerský zbojník Michal Vdovec, vystupujúci v prvej polovici 19. stor., druhým na začiatku nášho storočia vrchovský zbojník Matúš Budáč.⁵

Zo slovenských zbojníkov, žijúcich podnes v ústnej ľudovej tradícii, venovala naša doterajšia spisba pozornosť už len gemerskému zbojníkovi Michalovi Vdovcovi.⁶

Vystúpenie zbojníka Michala Vdovca spadá do dvadsiatych a začiatku tridsiatych rokov 19. stor. Michal Vdovec, známy medzi ľuďom poväčšine ako Vdovčík, Doučík ap., — preto sa budeme aj my, pokiaľ pôjde o folklórnu tvorbu, pridržať názvu Vdovčík — narodil sa 28. februára 1803 v gemerskej dedinke Henkoviaciach. Hlavné obdobie jeho zboja spadá do čias revolučného vrenia pred východoslovenským roľníckym povstaním roku 1831 a bezprostredne po ňom. Východoslovenské povstanie bolo potlačené, no revolučná nálada v ľudových masách neutíchla, ale s novou silou sa drala na povrch a jedným výrazom týchto bojových nálad gemerského ľudu stala sa aj slovesná tvorba o Michalovi Vdovčíkovi.

Michal Vdovec pochádzal z pastierskej rodiny, žijúcej patriarchálnym spôsobom života. Vyrastal v neutešených rodinných i spoločenských pomeroch, čo

² Andrej Melicherčík, *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, Bratislava 1952; *Juraj Jánošík — hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, Praha 1956.

³ Andrej Melicherčík, *Kapitán opriškov*, Doslov, Bratislava 1959; *Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbojníckom folklóre. Slovanské štúdie I*, Bratislava 1957, 539 n.; *Oleksa Dovbuš — hrdina protipanského odboja ukrajinského ľudu*, Kultúrny život 1954, č. 44, 8.

⁴ Alojz Sivek, *Ondráš z Janovic*. Príspevek k poznání zbojnícké problematiky v slovesnosti slezské oblasti, Ostrava 1958; *Zbojník Ondráš a ondrášovská tradice v slovesnosti slezské oblasti*, Praha 1959.

⁵ Andrej Melicherčík, *Vrchárska balada o Matúšovi Budáčovi*. *Nová literatúra*, December 1957, 20.

⁶ V ľudovej tradícii zachovala sa ešte postava Ilčíka, pochádzajúceho z Trenčianskej, zbojníckeho druhu Jánošíkovho, ale zmienky sú len ojedinelé a ani podrobnejších zpráw o ňom dosiaľ nemáme.

neskoršie predurčilo aj jeho životnú dráhu. Zbojnčil v Gemeri a jeho okolí viac ako trinásť rokov (1819—1832). V tomto čase bol niekoľkokrát uväznený, vždy sa mu však podarilo ujsť. Naposledy bol chytený koncom roku 1832 v Kobeliarove u svojej milej Zuzanky, v dome nazvanom Do Sabíny. V dôsledku nepokojov súvisiacich s východoslovenským povstaním bol štatariálne súdený v Plešivci a odsúdený na smrť obesením. Popravený bol 28. decembra 1832 v nižnoslanskom chotári, na Pališovom poli, nad rodnou obcou Henckovce.

Šibenica, na ktorej visel Michal Vdovec, stála v chotári veľmi dlho. Stĺp odhňoval, no grófska rodina Andrásyovská dávala ho znovu a znovu vsadiť do zeme, aby tam stál na výstrahu všetkým, ktorí by sa ešte raz chceli postaviť proti neobmedzenej vôli feudálnych pánov. Odstránil ho až r. 1918 sám ľud ako potupný symbol moci Andrásyovcov.

Piesne a rozprávky o Michalovi Vdovčikovi vznikli bezprostredne po jeho smrti a svojrázne dotvorili celkovú podobu slovenského zbojníckeho folklóru.

Ústnu ľudovú tradíciu o Michalovi Vdovčikovi nemožno rozsiahlosťou porovnávať s tradíciou jánošíkovskou. Kým jánošíkovská tradícia prerástla ďaleko hranice oblasti, v ktorej vznikla, tradícia o Michalovi Vdovčikovi sa viaže prevažne na oblasť bývalej Gemersko-malohontskej župy. Mimo nej sa piesne o Vdovčikovi obiaľujú len sporadicky.⁷ Tento lokálny charakter ústneho podania o Michalovi Vdovčikovi, ako aj skutočnosť, že jeho zbojnícke vystúpenie spadá prevažne do dvadsiatych a začiatku tridsiatych rokov 19. stor., postavilo pred nás úlohu riešiť niektoré otázky, ktoré v doterajšej našej spisbe o zbojníkoch neboli položené.

Piesne a rozprávky, ktoré vznikli o Michalovi Vdovčikovi v gemerskom folklóre, sú odrazom revolučných nálad a bojového odhodlania oslobodiť sa z pút feudálneho útlaku. Sú aj výrazom túžby po slobode prostého pracujúceho človeka.

Michal Vdovčík bol jedným zo slávnych ľudových protifeudálnych bojovníkov, ktorý oživil a ďalej rozvinul tvorivú fantáziu gemerského ľudu, aby ešte raz na sklonku feudalizmu zasvietil u nás obraz legendárneho ľudového protifeudálneho bojovníka a zaznela pieseň poddaného ľudu o slobode.

1

Zlý, smutný rok 1832 sa chýľil ku koncu. Prešli Vianoce a do Nového roku chýbali ešte tri dni. Z okolitých dedín zohnali gemerskí páni do chotára medzi

⁷ Vzácnu výnimku tvorí pieseň *Me csináták Henczkón az akasztófát*, zapísaná v Maďarsku v prostredí Polovcov. Sándor P i n t é r, *A palócokróól*, Budapest 1880, 48 a poľská pieseň *Na Kralovej holi zlapali Wdowcyka*, zapísaná r. 1908 od Tomeka Gadeja. Wojciech B r z e g a, G a d e j a, *Materyal do poznania górali tatrzańskich*. Lud XVI, 1910, 196—197.

obce Henckovce a Nižnú Slanú na Pališovo pole Ľudí na smutné divadlo. V ten deň, 28. decembra 1832, obesili tu zbojníka Michala Vdovca pri ceste na výstrahu všetkým, ktorí v týchto rokoch znovu zapochybovali o večnej moci a nedotknuteľnosti grófov, zemanov a bohatých mešťanov.

Viac ako trinásť rokov nedal Michal Vdovec pokoja gemerským pánom. Viac rás sa im dostal do rúk, vždy im však vyklzol. Ale tentoraz už nemohol. Naplnilo sa právo feudálov v klamnej nádeji, že bude zas pokoj, že poddaný zas bude drhnúť na pána zohnutý v pokore. Tešil sa gróf Andrassy a s ním gemerský páni. A gemerský Ľud? Ten inak a po svojom pochopil životný údel Michala Vdovca. Preň zomrel na šibenicí jeden z nich, hrdina, ktorý sa nebál pánov, sokol slobody a voľnosti, ktorý bohatým bral a chudobným dával, ktorý za nich za všetkých so svojimi kamarátmi pomstil krivdy, ktorých sa na biednom poddanom Ľude dopúšťali feudálni páni a ich pomáhači. Gemerský Ľud naň nezabudol, vytvoril hrdinskú a pritom aj baladickú legendu o Michalovi Vdovčíkovi — „dieťať malovanom“.

Táto legenda o Michalovi Vdovčíkovi je zaujímavá práve tak z hľadiska jej vzniku, ako obsahom a formou, ktorou je odiate v slovesnej umeleckej tvorbe gemerského Ľudu.

Od Vdovčíkovej smrti prešlo pätnásť rokov. Gemersko-malohontskí študenti zapisovali vo svojom rodnom kraji Ľudové piesne a rozprávky pre levočské *Prostonárodné zábavníky*. Spod železnického okolia doniesol Pavol Dobšinský a r. 1847 zapísal do *Zábavníka levočských Slovákov Holubica* pieseň *Čo sa stalo vnove na Kobeliarove, chytili Vdovčika pri milej v komore*. Tento zápis nám po prvý raz presvedčivo ukazuje, že gemerský Ľud na Michala Vdovčika nezabudol a že o ňom už v tých časoch spieval piesne.⁸ Je to pieseň súčasne hrdinská i elegická. Kompozične viditeľne pozostáva z dvoch častí, stmelených tvorbou gemerského Ľudu v jeden celok. V jej prvých strofách sa s veľkou dávkou hodnovernosti spieva o Vdovčíkovom lapení a o tom, ako ho poviazaného odviedli do Rožňavy.

<i>Čo sa stalo vnove</i>	<i>Jak ho ulapili</i>
<i>Na Kobeliarove:</i>	<i>Tak ho pviazali</i>
<i>Chytili Vdovčika</i>	<i>A v nočnú hodinu</i>
<i>Pri milej v komore.</i>	<i>Do Rožňavy dali.</i>

Rožňavskí pánovia
Tak sa čudovali,
Že Vdovčika vedú
Pod karabinami.

Jej druhú časť tvorí zbojnícka piesňová valedikcia, rozvedená v trojstupňovej gradácii a ukončená obrazom posledného tanca zbojníka okolo šibenicie pred smrťou.

⁸ Pieseň od tlačil potom Pavol Dobšinský v *Sborníku slovenských národných piesní, povestí . . .* II, 1, Martin 1874, 88.

„Pánovia, pánovia,
Pýtam vás prvý raz,
Dajte mi tú babu
Do hrsti hoc len raz.“

Oni mu nedali;
Bo sa obávali,
Žeby ho v opasku
Viac neprevládali.

Oni mu nedali;
Bo sa obávali,
Žeby v starej babe
Priam kosti sprašľali.

„Pánovia, pánovia,
Pýtam vás tretí raz,
Dajteže mi ten stĺp
Obhajduchovať raz.“

„Pánovia, pánovia,
Pýtam vás druhý raz,
Dajte mi opasok
Opásať ešte raz.

Polcenta železa
Na svojich nohách mal,
Ešte on dva razy
Stĺp obhajduchoval.

Zlatými gombíky
Opasok obitý,
A každý gombiček
Stojí doliar bitý.“

A na treťom raze
Tak sebe podskočil,
Až na ten stĺp na hák
Ten kat ho obesil.

V Gemersko-malohontskej oblasti sme zozbierali viaceré varianty tejto piesne. Budú nám veľmi cenným materiálom najmä pri štúdiu otázky, ako sa vytváral poetický obraz Michala Vdovčika v gemerskom folklóre.

Otázku umeleckého zobrazenia Michala Vdovčika v gemerskom folklóre nechceme chápať oddelene od vtedy už existujúcej umeleckej tradície v zobrazení zbojníka v slovenskom folklóre. Naopak, pôjde nám o to, aby sme ukázali, čo je vo Vdovčíkovom obraze v gemerskom folklóre tradičné a čo nového vytvoril gemerský ľud v súvisi s novou historickou skutočnosťou, zodpovedajúcou prvým desaťročiam 19. stor. Zároveň nám pôjde o to, aby sme objasnili, pokiaľ sa na vytvorení poetického obrazu Michala Vdovčika zúčastnila sama historická pravda o jeho živote, ako ju možno zistiť zo zachovaných súdnych protokolov.

Z tohto hľadiska je uvedená pieseň *Čo sa stalo vnove na Kobeliarove* zaujímavá z viacerých príčin. Ako celok predstavuje kontaminovaný útvar odrazu historickej skutočnosti chytenia Vdovčika s tradičnou zbojníckou piesňovou predsmrtnou valedikciou. Nemožno obísť bez povšimnutia v súvisi s touto piesňou napokon ani to, že jej začiatok pripomína bežnú expozíciu jarmočných piesní *Čo sa stalo vnove*, čím jej obsah dostáva charakter nezvyklej, výnimočnej udalosti, o akých jarmočné piesne tak radi spievajú. Táto jej črta súvisí však zaiste s gemerskou piesňovou tradíciou folklórnou i neľudovou.⁹

Jadro tejto piesne je však tradičné; patrí do všeobecného vlastníctva slovenskej zbojníckej ľudovej poézie. Stretávame sa s ním aj v piesňach o Jánošíkovi, ako

⁹ Nádych jarmočných piesní majú napríklad aj veršované skladby so zbojníckou tematikou gemersko-malohontských veršovcov z konca 18. stor., ako o tom píše J. Vilikovský v štúdiu *Tři nejstarší slovenské zbojnické písně*. Bratislava IX, 1935, 550–573.

o tom svedčí pieseň *Bou by ten Jánošík, bou by ten bojoval*.¹⁰ Podobne aj jej jednotlivé varianty, ako aj ďalšie piesne tu uvedené ukazujú, že existuje v podstate celý rad zhôd medzi tradičnou slovenskou zbojníckou ľudovou poéziou a piesňami o Vdovčíkovi.

Táto skutočnosť do veľkej miery určuje aj postup analýzy ďalšieho folklórneho materiálu o Vdovčíkovi. Materiál predovšetkým ukazuje, že počiatočná tvorba gemerského ľudu o Vdovčíkovi nadväzovala na už existujúcu zbojnícku umeleckú tvorbu slovenského ľudu a že do veľkej miery predstavuje kontamináciu tradičného s novými prvkami, ktoré sa viazali k postave Michala Vdovčíka. Až ďalší rast folklórnej tvorby o Vdovčíkovi je potom charakterizovaný tendenciou po samotnom poetickom výraze a svojráznom obraze.

Teraz pristúpime k rozboru jednotlivých piesní a porovnáme ich s tradičnou slovenskou zbojníckou ľudovou piesňovou tvorbou.

Pieseň *Ej, čo sa stalo nové*¹¹ má v predposlednej strofe:

*Vdovčíkova mati
Vdovčíka ltuje,
že ho na šibeni
vetrík preduhuje.*

V zachovanej piesňovej skratke o zbojníkovi Surovcovi sa spieva:

*Surovcova mati
syna oplakáva,
že mu popod nôžky
vetriček previeva (str. 183).*

V piesni *Čo sa stalo vnove na Kobeliarove*¹² je takéto miesto:

*Bou by Vdofčík vdofoval,
keby sa bou varovau,
keby nebou svoj opasok
na stole nenehau.*

V piesni o Jánošíkovi, zapísanej v Liptove, je takéto štvorveršie:

*Bou by Jánošík bojovau,
keby sa bou varovau,
keby si bou valaštičku
na stole nenahau (str. 197).*

¹⁰ Dva jej varianty má Andrej Melicherčík v c. d. *Jánošíkovská tradícia, 197–199*. Všetky tu uvedené ukážky o Jánošíkovi, prípadne Surovcovi citujeme z tejto štúdie. Strany uvádzame v zátvorkách za ukážkami.

¹¹ Z rukopisných materiálov Národopisného seminára Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Zápis piesne pochádza od 80 ročného Jána Leštacha z Henckoviec. Zápis z r. 1953.

¹² Pozostalosť Andreja Halašu, č. 4966. Matica slovenská, Martin. Zápis zo Štrby.

So svojráznym a veľmi zaujímavým typom piesňovej kontaminácie sa stretávame pri piesni *Bou by Vdoušik doušovau*¹³ v porovnaní s piesňou o Jánošíkovi *Bou by ten Jánošík*.

Prvá strofa piesne o Vdovčíkovi je takáto:

*Bou by Vdoušik doušovau,
šo by sä bou varovau
keby nebou svoj opaštok
na stole tam nahau.*

Prvá strofa piesne o Jánošíkovi je celkom zhodná:

*Bol by ten Jánošík,
bol by ten bojoval,
keby si bou svoj opaštek
na stole nenechal.*

V druhej strofe sa hovorí o zrade starej baby. V piesni o Vdovčíkovi takto:

*Prišla k nemu stará baba
a tá ho zradila,
že vona ten opaštok
na stole videla.*

Druhá strofa piesne o Jánošíkovi znie takto:

*Stará baba videla,
tá ho vyhradila,
že vona mu ten opaštek
na stole videla.*

V štvrtej a piatej strofe piesne o Vdovčíkovi sa spieva o jeho chytení a zatvorení:

<i>Komore ho chytili na dvore ho bili a tou nočnou hodinou do Prešporku viedli.</i>	<i>Dívajú sa páni z tej prešporskej brány, ako toho Vdoušika vedú pod karabínami.</i>
---	---

Tretia a štvrtá strofa piesne o Jánošíkovi je napodiv takáto:

<i>V komore ho lapili a na dvore bili a hneď nočnou hodinou do Rožňavy viedli.</i>	<i>Čudujú sa páni z tej rožňavskej brány jako Jánošíka vedú pod karabínami (str. 198).</i>
--	--

¹³ Z rukopisných materiálov Národopisného seminára FFUK. Zápis z r. 1954 z Dol. Tisovníka. Pieseň sa spieva na nápev *Hej, cic koza kozina*.

V tomto prípade je tiež veľmi zaujímavá zámena tradičnej piesňovej lokalizácie uväznenia Jánošíka v Rožňave a Vdovčika v Prešporku. Svedčí to evidentne o blízkosti piesní o Vdovčíkovi a Jánošíkovi.

Zaujímavou kontamináciou je aj pieseň *Bu by Doučik doucovau*.¹⁴ Jej prvé dve strofy sú variantom k už uvedenej piesni *Bou by Vdoušik doušovau*. Jej tretia a štvrtá strofa predstavujú v skutočnosti pieseň *Po valasky od zeme*. Pieseň má takéto znenie:

*Bu by Doučik doucovau,
keby se bu varovau,
keby nebu svoj opašček
za stolom zanehau.*

*Hor sa, chlapci, od zeme,
kto mi kozy zažene,
ja by ti ich bu zahnau,
ale som sa vlčka bau.*

*Tot opašček taky bu
vygombičkovany,
každa jedna gombička
stala za sto dolary.*

*Štyri kozy piaty cap,
kto vyskoči bude chlap,
a ja taky žurvalec,
čo vyskočim na palec.*

V tomto prípade možno túto kontamináciu vysvetliť skutočnosťou, že sa pieseň *Bu by Doučik doucovau* spieva ako tanečná pieseň k palicovému tancu.

Mnoho paralel medzi piesňami o Vdovčíkovi a tradičnými zbojníckymi piesňami, napríklad o Jánošíkovi, nachádzame v zobrazenej už zbojníckej valedikcii pred popravou. V piesni o Vdovčíkovi *Čo sa stalo vnove*,^{14a} je takéto strofa, ktorou sa valedikcia začína:

*„Pánove, pánove,
pýtam vás prvý raz,
dajte mi tú babu
do hrsti hoc len raz.“*

*Oni mu nedali,
bo sa obávali,
tam oni mu tú babu
do hrsti nedali.*

V uvádzanej už piesni o Jánošíkovi *Bol by ten Jánošík* nachádza sa toto znenie:

*„Prosím vás, pánové,
ešte po druhýkrát,
dajteže mi starú babu
len raz do ruky vziať.“*

*Oni mu ju nedali,
lebo sa ho báli,
oni mu tú starú babu
do rúk vziať nedali.*

S podobnou zhodou sa stretávame v tejto piesni aj vtedy, keď si Vdovčík žiada ešte svoj opasok. Aj Jánošík vyjadruje také isté želanie, ktoré mu páni tak isto ako ani Vdovčíkovi nespĺnili. A napokon ešte záver piesne:

¹⁴ Z rukopisných materiálov Národopisného ústavu SAV v Bratislave. Zápis piesne pochádza z r. 1951 od 20 ročného Juraja Krištiaka z Rejdovej.

^{14a} Rkp. Zábavník levočských Slovákov Holubica, roč. I, č. 11, zv. 2, 177.

*Tricať funtí železa
na svojich nohoch mal
ešte on dva razy
slúp obhajdukoval.*

V piesni o Jánošíkovi má záver takéto znenie:

*Dvanásť centov železa
na svojich nohách mal,
ešte predsa dvanásť razy
šibeň obhajduchoval.*

Evidentná zhoda je napokon aj medzi piesňou *Ej, ty Dovec, ty Dovec*¹⁵ a medzi piesňou *Jánošík, Jánošík*.

O Vdovčíkovi sa v nej spieva:

*Ej, ty Dovec, ty Dovec,
malovanie diťa,
kebys nebul zbíjal,
nelapali by ťa.*

O Jánošíkovi ešte so zvýraznenou tragikou:

*Jánošík, Jánošík,
ty nešťastnuo dieťa,
kebys bol nezbíjal
nevešali by ťa (str. 200).*

Podobných paralel alebo kontaminácií tradičného fondu slovenských zbojníckych ľudových piesní s tvorbou gemerského ľudu o Vdovčíkovi by sa dalo uviesť oveľa viac. Predpokladáme však, že i tieto príklady, ktoré sme doteraz uviedli, budú stačiť na to, aby sme mohli podať charakteristiku folklórnej tvorby gemerského ľudu o svojom obľúbenom hrdinovi Michalovi Vdovčíkovi.

V prevažnej miere ľudové piesne o Michalovi Vdovčíkovi nadväzovali na už existujúcu piesňovú tradíciu o slovenských zbojníkoch, najmä na piesne o Jánošíkovi. Je veľmi pravdepodobné, že prvé piesne, ktoré o Vdovčíkovi vznikali na gemerskej pôde bezprostredne po jeho smrti, opierali sa o existujúce už vzory viac-menej ustálených zbojníckych piesní, vychádzali z nich a postupne sa dopĺňali novými prvkami, ktoré vchádzali do slovenskej umeleckej tvorby gemerského ľudu bezprostredne v súvisi s niektorými zvlášť výnimočnými momentmi zo života Michala Vdovčíka. Tvorivá metóda kontaminácie alebo vznikanie piesňo-

¹⁵ Z rukopisných materiálov Národopisného seminára FFUK. Zápis z r. 1953 od 80 ročného Jána Leštacha.

vých paralel vyjadrovali najadekvátnejšie túto skutočnosť vo folklórnej tvorbe gemerského ľudu.

Z uvedeného vyplýva ešte jedna skutočnosť, ktorá charakterizuje nielen piesňovú tvorbu o Michalovi Vdovčikovi, ale aj slovenskú zbojnícku piesňovú tvorbu vôbec koncom prvej polovice 19. stor. Tradícia piesňovej tvorby so zbojníckou tematikou bola už v slovenskom folklóre v týchto časoch viac-menej ustálená. Bolo možné na ňu nadväzovať pri vytváraní nových poetických obrazov, ako to vidíme v prípade Michala Vdovčika, a na jej základe potom rozvíjať ďalšie detaily a prvky, ktoré napríklad v slovenskom folklóre o Jurajovi Jánošíkovi nenachádzame ani nie tak pre odlišné historické podmienky, ako skôr preto, že pri vytváraní obrazu Juraja Jánošíka sa poetická tradícia ešte len tvorila, kým pri vytváraní obrazu Michala Vdovčika sa už aktívne a tvorivo zúčastňovala. Aj z tohto hľadiska je pochopiteľne umelecké zobrazenie Michala Vdovčika v gemerskom folklóre iné ako zobrazenie Juraja Jánošíka a jeho vedecké objasnenie bude si preto vyžadovať do určitej miery odlišný prístup k materiálu.

Závislosť folklórnej tvorby gemerského ľudu o Michalovi Vdovčikovi od tvorivej tradície hrdinu — zbojníka prejavila sa však nielen v ľudových piesňach, stretávame sa s ňou aj v mnohých ľudových rozprávkach.

O tom, ako Mišo Vdovec ozbíjal svojho otca, existuje v gemerských rozprávaníach niekoľko verzií. Vo všetkých ide o zdôvodnenie odchodu Michala Vdovčika na zboj tým, že chcel vyskúšať svoju šikovnosť a zbojnícku odvahu na svojom vlastnom otcovi. Prepadol otca cestou na jarmok, ozbíjal ho, a keď videl, že sa mu to podarilo, dal sa na zboj.

Verzia z Kobeliarova je táto:

Zbojník Dovec bou z Henkovec. Tam bývau i so svojím ocom. Raz sä jeho otec brau na jarmok do Jelšavy. Jeho mať hovorí ocovi:

„Pojdeš tam šez huory, tam ti može dakto i penáže odobrat. Tam sú zbojníci a ukranú ti šicko. Kto lem s tebu pojde na tot jarmok?“

A otec jej na to povedau:

„A kto by mi penáže odobrau?“

On sä nebáu. Chlapec Mišo Dovec spau na peci a šicko slúchau čo sä oni dohovárajú. Potem, keď otec odišiou, pobrau sä za ocom a šiou za ním. Otec predau na jelšafskom jarmoku dobre voly a išiou späť domou. Mišo Dovec sä schovau do lesa a čakau oca. Predstaviu ho:

„Hop, stoj! Penáže i dušu!“

A otec mu hned oddau penáže. Mišo potem zmizou do huory. A keď sä otec vrátiu, Mišo už zase spau na peci a otec sä žene vyžalovau, šo sä mu prihodilo v huore a ako mu ukranul zbojník penáže. Mišo to počuu a hovorí ocovi:

„Vidíš otec, si sä štagovau, že museu by to chlap byť, šo by te mohou orabovať. A ja som ti ich zobrau a ešte nie som ani tak silný.“

A potem, keď mu na ocovi šťastie dobre vypálilo, dal sä na zboj.⁴⁶

⁴⁶ Z rukopisných materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprávala Júlia Gondová, 40 ročná. Zápis z r. 1951.

S tým istým rozprávkovým sujetom sa stretávame aj v súvisi s Jurajom Jánošíkom. Z uvedených dvoch variantov rozprávok o tom, ako Jánošík prvého ozbiljal svojho otca, je gemerskému veľmi blízky zápis zo Žaškova (str. 214).

Niektoré varianty podávajú príhodu o tom, ako Michal Vdovčík bohato odmenil v hore dievčatá za to, že spievali prajnú pieseň o zbojníkoch.

Uvedieme z nich aspoň jeden:

Raz dievčatá šli do hory na lieštie a spievali si pieseň:

*Lieštie, moje lieštie,
to zelenie lieštie,
dajže, bože, dajže,
huornym chlapcom štestie.
By pánov zbíjali
chudobným osuobam
dary darúvali.*

Počul ich Vdovec a prišiel k nim. Keď sa ho dievčatá polekali, povedal im, aby sa ho nebáli a tak si spievali ako doteraz. A obdaroval ich.¹⁷

V inom variante tejto rozprávky spievali dievčatá v hore túto pieseň:

*Podliešťa, podliešťa,
zelené podliešťa,
dajže, bože,
huornym chlapcom štestia.¹⁸*

Takáto rozprávka existuje aj v súvisi s Jánošíkom. V jej liptovskej verzii spievajú dievčatá:

*Oriešťa, oriešťa,
zelené oriešťa,
dajže, bože, dajže,
tým zbojníkom šťastia (str. 212).*

Iná rozprávka z Rochoviec hovorí o žene potrestanej preto, že sa bála Vdovčíka. Musela kúpiť na jarmoku špendlíkov a Vdovčík jej ich za trest napichal do podošiev.¹⁹ Ten istý rozprávkový sujet existuje aj v cykle rozprávok o Jánošíkovi. Existuje však aj mimo územia Slovákov. Stretávame sa s ním napríklad v ukrajinských rozprávkach v súvisi s Karmeľukom, Dovbušom²⁰ a inde. Možno ho označiť ako všeobecnú látku zbojníckych rozprávok o potrestanej nepravde.

¹⁷ Tamže. Zápis pochádza z Kobeliarova, rozprávala Mária Hlaváčová — Fakla, 92 ročná. Zápis z r. 1951.

¹⁸ Tamže. Rozprával J. Macko, 50 ročný, z Brdárky. Zápis z r. 1951.

¹⁹ Z rukopisného materiálu Jána Miklóšika, učiteľa z Rožňavy. Rozprávala Mária Blašková, 67 ročná. Zápis z r. 1934.

²⁰ V. H n a t j u k, *Narodni opovidannja pro opriškiv.* Etnografičnij zbirnik, zv. 26, Lvov 1910, 3 n.

Na bezprostredný súvis a kontinuitu zbojníckej tradície starších období s postavou Michala Vdovčika poukazuje rozprávka, ako sa Mišo Vdovec ukrýval v Jánošíkovej stoličke. V tejto rozprávke, zapísanej v Brdárke, hovorí sa o jaskyniach, v ktorých mal Jánošík ukryté poklady, a o kamennej stoličke, na ktorej sedával, keď došiel do týchto končín. Po Jánošíkovej smrti sedával vraj v tejto stoličke aj Mišo Vdovčík a neraz v nej aj prezimoval.²¹

Podobne ako pri niektorých piesňach o Michalovi Vdovčíkovi, aj v niektorých rozprávkach o ňom sa stretávame so zhodnými látkami, ktoré sa rozprávali aj v súvisе s inými zbojníkmi, u nás najmä v súvisе s Jánošíkom. Pre rozprávkové látky je po tejto stránke charakteristické to, že v podstate tie isté udalosti sa pripisujú raz jednému, raz druhému zbojníkovi. Mohli by sme povedať, že tieto látky migrujúce od jednej postavy k druhej pomáhali dokresľovať všeobecný profil zbojníka v niektorých jeho charakteristických črtách, ako bola napríklad láska k pravde, štedrosť k statočným chudobným ľuďom a podobne.

Doterajší rozbor slovesnej umeleckej tvorby o Michalovi Vdovčíkovi smeroval k tomu, aby sme ukázali, nakoľko nadväzovala na živú a v podstate už ustálenú tvorivú tradíciu zbojníckeho folklóru u nás, predovšetkým na tradíciu jánošíkovskú, ktorá najadekvátnejšie zobrazila v slovenskom folklóre postavu zbojníka ako hrdinu protifeudálneho odboja slovenského ľudu v jeho kladných i negatívnych zložkách. Nijako sme tým nesledovali cieľ umeniť význam folklórnej tvorby gemerského ľudu o Michalovi Vdovčíkovi; poukazy na zhody mali potvrdiť tvorivú kontinuitu nášho ľudu v tejto oblasti folklórnej tvorby.

Slovesná umelecká tvorba gemerského ľudu o Michalovi Vdovčíkovi sa vyznačuje okrem toho celým radom takých výtvorov, s ktorými sa stretávame iba v súvisе s poetickým obrazom Michala Vdovčika a nikde inde. Preto sa v ďalšom rozbere zameriame na to, čím obohatila postava Michala Vdovčika tradičný slovenský folklór o zbojníkoch.

Pretože hrdinská tematika, jadro ktorej tvorí v našom prípade postava Michala Vdovčika, prejavuje sa jasnejšie v epike, v zobrazení postavy a jej charakteru na úzadí deja a konania, začneme náš rozbor ľudovými rozprávkami. Rozprávok o Michalovi Vdovčíkovi je veľa a nemôžeme ich na tomto mieste všetky uvádzať. Obmedzíme sa preto len na tie najcharakteristickejšie ukážky, ostatných sa len letmo dotkneme.

Rozprávky o Vdovčíkovi vysvetľujú príčiny jeho odchodu na zboj rozlične. Podľa niektorých odišiel na zboj od kopy:

Dovec bol valachom u Jána Ďurana, ktorý bol grófovým bačom a slúžil mu už šesťdesiatšesť rokov. Gróf si ho dovedol zo Slavónie.

Raz Ďuran poslal Dovca kosiť dedinskú lúku.

²¹ Z rukopisných materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával J. Macko, 50 ročný. Zápis z r. 1951.

Dovec povedal na to:

„Otec mi od kopy zomrel, ale ja od nej nezomriem.“ — A dal sa na zboj.²²

Iná rozprávka motivuje Vdovčíkov odchod na zboj ako dôsledok viny na horárovi, ktorý mu zajal dobytok v panskom:

Priateľstvo s voliarimi donieslo v živote jeho (t. j. Miša Vdovčíka — V. G.) rozhodujúci obrat. Sluhovia v noci chodievali voly pásť. Voly neraz prešli do panského. Horár dobytok zajal. Bolo zle. Okrem bitky aj zjednanú mzdu čert vzal. Namrzelo to sluhov. Sprisahali sa. Za tmavej noci vystriehli horára. Hodili na neho surovicu. Kyjakmi ho ubili na smrť. Nebolo to dosť. Odvisol v hore na dube.

Nastal pohon. Nik sa nepriznával. Prischlo všetko na Miša, hoc ani tam nebol. Vycítil, že nebolo by s ním dobre. Pustil sa po zboji.²³

Prevažnú väčšinu rozprávok o Vdovčíkovi tvoria drobné príhody z jeho zbojníckeho života, napríklad o tom, ako prepadol jelšavského učiteľa a vrátil mu zlatku, aby mal s čím hrať karty, o Vdovčíkových stykoch s majiteľom papierne v Rochovciach, alebo o tom, ako Vdovčík pristavil levočského lekárnikom cestou na svadbu a obral ho o drahocennosti. V jadre rozprávok v súvisi s levočským lekárnikom spočíva zaiste skutočná príhoda s Vdovčíkovým klobúkom, pretože ju spomína aj Pavol Dobšínský:

Raz predstál na Popovej i mladého silného Rochlitz, lekárnik levočského. Rochlitz tak šťastne pasoval sa s ním, že ho nielen zahnal, ale mu i zrazený z hlavy, spiežovými gombičkami vybíjaný širák odňal. Na pamiatku toho pasovania s Vdovčíkom držal si tento širák v lekárni nado dvermi a teraz ho požičal Rosiarovi, majúcemu hrať Rajnohu v Kocúrkove.²⁴

Ďalej medzi tieto rozprávky patria rôzne Vdovčíkove príhody s bačami a valachmi, ktorých často navštevoval na salašoch, a rôzne príhody, v ktorých sa Vdovčík dostal do nebezpečných situácií, ale vždy si z nich pomohol svojou silou, šikovnosťou alebo duchapritomnosťou.

Ďalšiu veľkú skupinu rozprávok o ňom tvoria rozprávky, v ktorých sa hovorí o jeho lapení a o posledných chvíľach jeho života. Pre Vdovčíka sú charakteristické rozprávky, v ktorých sa hovorí o jeho posledných slovách pred popravou. Verzií týchto rozprávok je niekoľko.

V Rejdovej sa rozpráva:

Keď Vdovec viezli z Rožňavy na popravu, farár mu povedal, aby vyjaval hriechy, ktoré má na svedomí.

Vdovec na to povedal:

„Čo vám je do mojich hriechov. Ja si svoje poniesiem, poneste si aj vy svoje!“²⁵

²² Tamže. Podľa podania starých ľudí rozprával Ján Miklóšik. Zápis z r. 1951.

²³ Rozprávka z prednášky J. M. S l a n s k é h o, *Mišo Dovec*, vysielanej v bratislavskom rozhlase dňa 17. októbra 1946.

²⁴ Pavol D o b š i n s k ý, *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Rukopisný archív Matice slovenskej, str. 203—204.

²⁵ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Ondrej Dovalovský-Mafaško, 86 ročný. Zápis z r. 1951.

Táto rozprávka existuje v Nižnej Slanej ešte v rozvinutejšej forme:

Keď Douca viedli ku šibenici, to bolo v henckofskom poli, tak kňaz naposledy povedal Mišovi:

„Miško, Miško, modli sa!“

A on mu na to:

„Ostatnie volanie neobdrží zmilovanie!“

A farár mu zase na to povedau:

„Miško, Miško, kde tá tvoja duša puojde?“

Dovec mu i teraz takto odpovedau:

„Ta ne je slepá, puojde za druhou!“²⁶

Pre ľudové rozprávky o Vdovčíkovi je charakteristické, že najmä posledným chvíľam pred popravou sa venuje veľká pozornosť. S podobným zjavom sa nestretávame ani vo folklórnej tvorbe o Jurajovi Jánošíkovi.

Zvláštnosťou prozaickej tradície o Michalovi Vdovčíkovi sú príhody spojené s jeho bezprostredným pánom — grófom Karolom Andrássym a jeho rodinou. Je to jednak rozprávka o Vdovčíkovej lebke, ktorá sa dostala do rúk grófa Karola Andrassyho, sídliaceho vo Vlachove, a o údajnom Vdovčíkovom zaľúbení sa do jeho manželky. V oboch prípadoch ide o rozprávky polofudové.

Nešlo nám teraz o vykreslenie vyčerpávajúceho obrazu ľudových rozprávok o Michalovi Vdovčíkovi, ale o ich základnú charakteristiku z toho hľadiska, na ktoré významné udalosti z jeho života je v nich zameraná tvorivá pozornosť ľudu. Podrobne sa budeme venovať ich rozboru v nasledujúcej časti.

Rozprávky o Vdovčíkovi predstavujú poväčšine rozprávania rôznych príhod z jeho života poznačeného zbojom. Pozornosť tvorivého úsilia gemerského ľudu sa zamerala, ako sme už videli, hlavne na príčiny jeho odchodu na zboj, na jeho zbojnícke skutky a na posledné chvíle jeho života, na jeho lapenie a smrť. V týchto rozprávkach nežije Vdovčík ako hrdina opradený fantastikou, ale ako reálny človek-zbojník. Michal Vdovčík nie je v gemerskom folklóre hyperbolou, ale bojujúcim človekom, s chybami i prednosťami hrdinu-zbojníka. V prevažnej miere je to realistický obraz jedného z gemerských poddaných, ktorý sa nebál pánov a bil sa s nimi za svoje vlastné právo na život v mene všetkých, ktorí túžili za lepším životom a sociálnou spravodlivosťou. Preto ho mal gemerský ľud rád, preto si rozprával o ňom rôzne príhody, zabával sa na jeho odvažných skutkoch a smelej trúfalosti.

Rozprávkam o Michalovi Vdovčíkovi, ako sme už spomenuli, chýba tradičná fantastika, smerujúca k hyperbolizácii obrazu zbojníka. Na jeho živote niet v skutočnosti nič výnimočného alebo zázračného, chýba mu aj čarovný hrdinský výstroj, aj bežná nezraniteľnosť ľudových hrdinov. S pánmí sa bije len svojou silou, dôvtipom a osobnou šikovnosťou. Obraz jeho života je obrazom krivdy páchanej na poddanskom ľude feudálnou vrchnosťou a jeho túžby po odplate,

²⁶ Tamže. Rozprávala Júlia Olexová, 40 ročná. Zápis z r. 1951.

po pravde a spravodlivosti. Touto krivdou je poznačený aj koniec jeho života. Rozprávková zrada, vyvolaná judášskym grošom, je jej primeraným výrazom. Pre toto všetko mal gemerský ľud Vdovčíka rád a uchoval si ho v pamäti až do našich dní.

V porovnaní so zobrazením iných zbojníkov v slovenskom folklóre je obraz Michala Vdovčíka najviac zbavený fantastiky a zázračnosti, a tým je aj hlboko pravdivý a realistický.

Teraz obrátime pozornosť na piesňovú tvorbu gemerského ľudu o Michalovi Vdovčíkovi z toho hľadiska, čo nového priniesla do zobrazenia postavy zbojníka v slovenskom folklóre a v čom rozvila ďalej už existujúcu tradíciu na tomto poli. Všimnime si najprv piesne, ktoré charakterizuje spomínaná metóda tvorivej kontaminácie. Prvú skupinu predstavujú piesne, ktoré spája spoločná téma chytania Michala Vdovčíka so zámerom zaznamenať podľa mienky gemerského ľudu najdôležitejšie momenty z posledných chvíľ jeho života. V spomenutej už piesni „Ej, čo sa stalo nové“ vystupuje do popredia predovšetkým moment rozpravný. Zvyšuje ho aj jej forma jarmočnej piesne, ktorá sa neprejavuje len v uvádzanej už expozícii, ale aj v záverečnej strofe:

*Darmo vy mamička,
teraz lutujete,
keď sú deti malé,
vtedy ich kárajte.*

V piesni sa opisuje kruté zaobchádzanie s chyteným Vdovčíkom tak, ako sme v zbojníckych piesňach ešte nepočuli:

*Ak ho ulapili,
tverdo poviazali . . .
... popuste, popuste,
moje belie rúčky.
Oni nepustili, lepšie zatiahnuli . . .*

V taktiež spomenutej piesni *Čo sa stalo vnove na Kobeliarove* sa k tomu ešte dodáva:

*Oni nepustili,
lepšie zatiahnuli . . .
až tie jeho biely ruky
krvou zatiekali.*

V piesni sa rovnako bez ilúzií opisuje, čo očakáva Vdovčíka po jeho lapaní:

*Karabin, pištole,
ležia ti na stole
a slúp vykresaný
na grófovom dvore.*

Pieseň nezabúda ani na taký detail, kto ten stĺp pre Michala Vdovčika vykresal:

*Ktože mi ho kresal
tot henckovský mlynár,
za to moje dobre
čo som mu nazbíjal.*

Úmyselne sme uviedli niekoľko ukážok z tejto piesne, aby úplnejšie vynikol rozdiel medzi piesňami o Vdovčikovi a piesňami o Jánošíkovi. Piesňam o Jánošíkovi nechýba po mnohej stránke takáto náplň, ale nezachádzajú nikdy do takýchto realisticky vykreslených detailov. Skôr zovšeobecňujú, kdežto tu sa obraz akoby vedome rozkladá a každá jeho časť pôsobí osobitne. Táto zvláštnosť ľudových piesní o Vdovčikovi je podčiarknutá aj tým, že sa takéto obrazné časti opakujú viackrát v rôznych piesňach a nijako sa neobmedzujú iba na určitú pieseň. Koľkokrát sa len v týchto piesňach opakuje:

*... veď ma ulapili
u Sabíny, u Sabíny.²⁷*

Osobitnú tematickú zložku tejto skupiny piesní tvorí Vdovčikov opasok:

*Zlatými gombíky
Opasok obitý,
A každý gombiček
Stojí doliar bitý.²⁸*

Alebo:

*Ten opasok bol taky vygombikovaný,
že každá gombička stala po toliari.²⁹*

Vysoký stupeň tvorivej invencie gemerského ľudu vidieť v jemne lyricky podfarebnej piesni *Idú chýry, idú*.³⁰ Ako obrazne sa tu rozvíja kontrast stretnutia grófa s Vdovčikom po jeho lapaní. Gróf ho škodoradostne víta, Vdovčik mu odpovedá:

*Načo mne máš vítať,
najjasnejší pane,*

²⁷ Tento Vdovčikov vzdych sa vyskytuje v mnohých zachovaných piesňových skratkách, napríklad v piesňovej skratke známej z Kobeliarova, *Kdeže tebe Vdovčik ulapeli*, zapísanej od Márie Hlaváčovej — Do Ďuranov, 93 ročnej, alebo v piesňovej skratke *Kdeže tebe Vdovčik ulapili*, zapísanej od Ondreja Dovalovského-Maťašku, 86 ročného z Rejdovej. Rukopisné materiály Národopisného ústavu SAV. Zápisy z r. 1951.

²⁸ Cit. *Sborník Pavla Dobšínského*, 88.

²⁹ Cit. Pozostalost' Andreja Halašu.

³⁰ Z rukopisného materiálu Jána Miklóšika. Zápis z r. 1934 od Ondreja Sirkovského, 56 ročného, z Rochoviec.

*veď už teraz za mne
nikto nezastane.*

A z tohto stretnutia vytvoril gemerský ľud takúto vidinu Vdovčikovho osudu:

*Beží voda, beží
z kameňa na kameň,
už tvojmu životu
dneska je ameň.*

Aj Vdovčikova posledná žiadosť je tu vyslovená dojímavo — nie pomsta, ale:

*Pýtal si on
košeľčku bielu,
že on vždy pekný
chodil po zboju.*

Mnoho piesní o Vdovčikovi sú akoby reminiscencie so spodným tónom ľútosti nad jeho chytením a obesením. Primerane to vyjadruje pieseň *Bu by Doučik doucovau*.³¹ Takej povahy sú napríklad aj piesňové skratky ako *Lapali Dovčika hajdúci s vojäci*, *Škoda tebe Dovčik* a iné.

*Lapali Dovčika hajdúci s vojäci,
ale ho nemohli chyba Kobelärci,
keby nebul trimal opasok na stole,
mohol se zimovať čez zimu v komore,
ale ho zradila edna mrcha žena,
bohďaj skazu vzäla ešte do večera.*³²

Alebo:

*Škoda tebe Dovčik,
škoda tvojho mena
že ti nevyrostla
na doline žena.*

*Ale ti vyrostla
v té slanskej dubine
šo ti ju kresali
tí slanskí mlynáre.*³³

Piesňovú tvorbu gemerského ľudu o Michalovi Vdovčikovi charakterizuje ako celok predovšetkým to, že je tematicky pomerne úzko vymedzená na bezprostredné vykreslenie posledných chvíľ života obľúbeného hrdinu. Obraz jeho

³¹ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Pieseň zapísaná r. 1951 od Juraja Krištiaka, 20 ročného.

³² J. M. Slanský, *Zbojník*. Šafárikov kraj, roč. II, č. 52, 4.

³³ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Spieval Ján Leštach, 84 ročný, z Henckoviec. Zápis z r. 1957.

chytenia je typický hlavne pre gemerský folklór. Piesne zameriavajú tvorivú pozornosť na rad detailov, ktoré boli zvlášť významné v súvisi s jeho chytením a uväznením. Vykreslené sú presvedčivo a pomerne pravdivo. Posledné chvíle Michala Vdovčika sú v piesňach poväčšine glorifikáciou hrdinu. Tu okrem jednej výnimky nadväzujú gemerské ľudové piesne na všeobecný obraz zomierania zbojníka, ktorý bol v piesňovej tradícii zbojníckeho folklóru vytvorený už skôr a ktorý je typický hlavne pre širokú karpatskú oblasť, v ktorej zbojnícke piesne žili.

V súvisi s doterajšou charakteristikou folklórnej tvorby o Michalovi Vdovčikovi považujeme za potrebné uviesť záverom ešte jednu závažnú okolnosť. Ľudové piesne a rozprávky o Michalovi Vdovčikovi predstavujú svojráznu syntézu tradičného slovenského zbojníckeho folklóru s tým, čo gemerský ľud sám nového vytvoril v súvisi s obrazom zbojníckeho vystúpenia Michala Vdovčika. Nadväzovanie na tradičnú tvorbu a jej využívanie nechápeme v zmysle hodnotenia, ale z historického aspektu ako využitie tvorivej kontinuity. Rozbor gemerského folklórneho materiálu o Vdovčikovi ukázal, v čom táto kontinuita spočívala, ako aj to, aké zmeny nastali v celkovom zobrazení zbojníka v súvisi s rozvíjaním ľudovej tvorby o Vdovčikovi v 19. stor. na Slovensku. Dôležitý a zaujímavý je ešte po tej stránke, že ukázal celý zbojnícky folklór v pravom historickom svetle, najmä však v tom, na aký vývinový stupeň sa v ľudovom prostredí dostal na samom sklonku feudalizmu, epochy, ktorá zbojníka zrodila a vtlačila mu trvalú pečať ľudového hrdinu ako protifeudálneho bojovníka z radov slovenského poddanského roľníckeho ľudu.

Na základe doterajšieho rozboru a charakteristiky slovesnej ľudovej tvorby o Michalovi Vdovčikovi pristúpime teraz k skúmaniu tohto materiálu z hľadiska poetického obrazu — ako je v gemerskom folklóre zobrazená postava Vdovčika.

V uvedenej rozprávke *Ako sa dal Mišo Vdovec na zboj* je takéto zaujímavé odôvodnenie, prečo odišiel na zboj a stal sa zbojníkom: „Otec mi od kopy zomrel, ale ja od nej nezomriem.“ Túto vetu nemožno chápať doslovne. Obrazne sa v nej hovorí o hlavnej príčine, ktorá živila zbojnícke hnutie a jeho tradíciu. Bol to odpor pracovať na panskom, pracovať pre pána, odpor proti hospodársko-spoločenskej sústave, v ktorej práca bola bremenom mnohokrát celkom neznesiteľným.

V inej rozprávke sa hovorí, ako panský sluha — horár — obral voliarov o zárobok, a keď si s ním Vdovčík potom vybavil účty, nemal už iného východiska ako stať sa zbojníkom.³⁴

V jednom i druhom prípade je Vdovčíkov odchod na zboj motivovaný ako nevyhnutnosť, ako dôsledok krivdy páchanej na poddanom. Gemerský ľud pochopil jeho zboj ako boj proti nespravodlivosti feudálnej sústavy a v dôsledku

³⁴ Cit. rozhlasová prednáška J. M. Slanského.

toho ako boj oprávnený a spravodlivý. V súvisi s týmto je ďalej dôležité poznať, ako sa gemerský ľud díval na skutky Michala Vdovca, pretože to určilo triedny profil legendy a obrazu Vdovčika ako ľudového hrdinu.

Pre zobrazenie Michala Vdovčika v gemerskom folklóre, ako ukazuje zozbieraný materiál, je charakteristické, ako ľud jasne vidí sociálnu stránku jeho odchodu na zboj. Michal Vdovec nebol asociálny prípad, v zbíjaní nevidel príležitosť na lúpež. Jeho odchod je motivovaný nenávisťou k zemepánovi a odvahou netrpieť krivdu a bezprávie. A tak aj ľudová tradícia potvrdzuje, že dokonávajúci feudalizmus bol hlavnou príčinou všetkých bied, nešťastí a utrpení, ktoré pociťoval gemerský ľud v prvých desaťročiach 19. stor.

Bohatá zberateľská činnosť v oblasti ľudovej slovesnosti, ktorú vykonalo mladé pokolenie štúrovcov v štyridsiatych rokoch minulého storočia, ukazuje, že v Gemeri fantastická rozprávka žila v tých časoch ešte plným tvorivým životom. A pritom je zaujímavé, ako málo fantastických prvkov zakotvilo v rozprávkach o Vdovčikovi. Jánošíkov obraz je po tejto stránke oveľa mnohोtvárnejší a plnší. Rozprávky o Vdovčikovi nepoznajú motívy o zázračnej sile hrdinu, o jeho nezraniteľnosti, ani o jeho hrdinskom výstroji, s ktorými sa tak často stretávame u Jánošíka alebo u iných veľkých karpatských zbojníkov 18. stor. Vdovčikov obraz je po tejto stránke neobyčajne prostý. Toto konštatovanie vynikne tým skôr, ak si uvedomíme, že aj v Gemeri boli známe rozprávky o Jánošíkovi a o jeho bohatierskych rekvizitách.

Na poetickom obraze Michala Vdovčika sa plne odrážajú skúsenosti gemerského ľudu z 19. stor., počítajúc do toho aj úpadok zbojníckej tradície. Ak sa v Gemeri rozprávalo o Vdovčikovi, že prvého ozbíjal svojho otca, to len preto, že tento sujet mal vo vykreslení postavy zvýrazniť jednu z veľmi potrebných vlastností zbojníka — šikovnosť. Celkove však stojí dosť osamotene, pretože tvorivý zámer gemerského ľudu v zobrazení Vdovčika nesmeroval k zaisteniu jeho veľkosti šírkou charakterových predností v boji proti pánom, ako to vidíme napríklad na Jurajovi Jánošíkovi, ale v zdôraznení sociálnych pohnútok, ktoré na boj nie predurčovali, ale priamo do boja viedli.

Obraz Michala Vdovčika v gemerských rozprávkach je určený predovšetkým jeho zbojníckymi činmi.

Po tejto stránke je zaujímavé, s kým sa Michal Vdovčík pri svojom zboji stretol a ako sa zachoval. V jednej z rozprávok o ňom sa hovorí, ako prepadol jelšavského učiteľa a obral ho o dve zlatky, z ktorých mu potom jednu vrátil:

Jelšavský učiteľ chodieval každú nedeľu pešo do Štítnika hrať karty. Mal pri sebe vždy dve zlatky, ktoré mohol prehrať.

Jednu nedeľu, keď ako obyčajne šiel do Štítnika, prepadol ho Dovec so slovami:

„Bohu dušu a mne peniaze!“

Učiteľ mu odovzdal zlatky a začal mu nadávať, či sa patrí starého človeka takto prepadať. Nebol by vraj nič povedal, keby ho bol prepadol hneď za Jelšavou. Mrzí ho vraj to,

že už toľký kus cesty prešiel a teraz sa bude musieť vrátiť, lebo nemá peniaze na prehratie. Dovec ho poľutoval a vrátil mu zlatku s tým, že by mu aj druhú vrátil, keby ju nepotreboval.³⁵

Niektoré z rozprávok hovoria o tom, ako Vdovčík prekvapil majiteľa rohovskej papierne, hoci mu dom strážili vyberaní psi. Uvedieme z nich túto:

V Rochovciach bola kedysi papiereň, v ktorej sa vyrábal papier lepší od slavošovského. Majiteľ papierne mal veľmi dobrých psov, ktorí mu v noci strážili papiereň tak, že si mohol byť istý, že keď sa niekto len priblíži, začnú brechať.

Jedného večera, keď celá rodina sedela za stolom, prišiel k nim do kuchyne Vdovec. Majiteľ papierne, prekvapený jeho príchodom, sa ho spýtal, ako sa dostal dnu, keď psi ani nezabrechali. Vdovec záhadu vysvetlil. Urobil vraj pagáče z loja, do ktorých namiešal zrebe z ľanu. Tieto sa psom zapichli do hrtana a nemohli brechať.

S majiteľom papierne spravil Vdovec dohodu, že ani on a ani jeden z jeho chlapov mu nikdy nič neukradnú, keď im bude dodávať strelivo, zbrane a jedlo. Majiteľ na to pristal a takto sa spriatelili.³⁶

V inej rozprávke Vdovčík ozbíja levočského lekárnik:

Zenil sa levočský apatikár. Svadobný sprievod šiel cez Sulovú do Rožnavy pre nevestu. Na Sulovej zastavil ich Dovec. Apatikár, mocný a smelý, sekol Dovca do kolena. Beznosý zbojník Membroš³⁷ priskočil Dovcovi na pomoc a sekol apatikára sekerou do chrbta. Dovec povedal apatikárovi, že ho nezabije, pretože ide na svadbu, ale aby mal po Dovcovi pamiatku, obral ich všetkých o zlato a striebro.

Dovec pred svojou popravou poručil apatikárovi svoj klobúk.³⁸

S touto rozprávkou pravdepodobne súvisí iná, v ktorej Vdovčík sa znovu pasuje s levočským lekárnikom Rochlitzom. V súboji vyhrá gemerský zbojník iba pomocou svojho kamaráta.³⁹

Týmto rozprávkam je svojou náplňou veľmi blízka rozprávka, ktorá hovorí, ako raz Vdovčík prepadol na vrchu Hrádku v krčme panskú spoločnosť a chcel ju ozbíjať. Krčmár sa chytil s Vdovčíkom za pasy. Vdovčík sa zachránil iba pomocou kamarátov a tak ozbíjali pánov.⁴⁰

V rozprávkach o Michalovi Vdovčíkovi sa hovorí ďalej o jeho stretnutiach s valachmi. V tejto skupine sa nachádza rozprávka, ktorá je motivovaná celkom nezvykle:

³⁵ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Podľa podania starých ľudí rozprával Ján Miklóšik. Zápis z r. 1951.

³⁶ Tamže.

³⁷ Beznosým zbojníkom Membrošom sa pravdepodobne myslí vojenský zbeh Juraj Kvasný alebo Kvasner, ktorý bol Vdovčíkovým zbojníckym druhom. Tradícia o ňom tvrdí, že mu v boji odrúbali nos a aby nebol nápadný, keď vychádzali na zboj, robievali mu druhovia nos zo syra.

³⁸ Z rukopisného materiálu Jána Miklóšika. Rozprával A. Matheides z Rejdovej, 64 ročný. Zápis z r. 1934.

³⁹ Béla Sziklay, *Dovecz Mihály megyénkbeli hirhedt rablónak históriája*. Rozsnyói Híradó, roč. 19, č. 3, 19. 1. 1896.

⁴⁰ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Podľa podania starých ľudí rozprával Samuel Pačenovský z Vyšnej Slanej. Zápis z r. 1951.

Boli traja bratia, jeden z nich bol Garan-Hutnik. Roľníci a ofce pásli. Raz v lete, keď buli na košari, prišli k nim do koliby zbojníci s Doučikom. Ten Doučik to bu ich kapitán. To bu taký zbojník ako Jánošík. A rodák bu z Henckovec. Potom ho obesili na henckofskom chotare. Ten stĺp tam ešte dnes stojí na ktorom on viseu. Tak ten Doučik prišiou do koliby ku bačovi na zboj. Buli tam i jeho kamarátia. Kelo ich tam prišlo do koliby, to neviem. Tak vyprávajú, že traja. Bača tam buli i s oucami.

„Bača, dávaj syra!“ zvolali.

„Prejdite, chlapeci, a jeste!“ povedau bača.

Oni šli dnuka do koliby a jedli syra. Jak oni tam sedeli a jedli, prišiou bačov brat — dočiar. Tie zbojníci si ho pozreli a Doučik povedau bačovi:

„Máš dobrieho chlapa!“

„Lem počkajte, príde ešte baraniar!“ povedau bača.

On už dobre vedeu, že sú to zbojníci. Ten baraniar to bu najmladší brat z tých troch. On bu veľmi mocný. Jak prišiou baraniar, tak povedau:

„Vitajte, chlapeci! A ty, bratu, daj dačo jest, bo som lačný!“

Bača mu na to ukázau na mlieko v bočke:

„Tam máš a pi!“

On si nenalial do čerpaka, ale zobrau takú stolitrovú bočku do rúk postojacky a napiu sa.

„Eh, ale je dobrá!“ pochváliu si mlieko.

Zbojník Doučik s kamarátmi len tak kukau a oči vyvaľovau. Tak mocného chlapa ešte nikdy nevideli. A baraniar tak stáu v kolibe, že popri ňom nemohli z koliby výst.

Doučikovi zbojníkovi povedau:

„Chlapeci, a čo ste nám priniesli?“

Jeho brat, bača, bu ale tak chytrý jak on mocný, zastau tých troch chlapov v reči a vraveu:

„Ja som ich sám zavolau do koliby,“ lebo dobre vedeu, že Doučik so svojima chlapi len preto chodia po košaroch, aby si zobrali z koliby všetko. Ale jak teraz Doučik uvideu, že bača má tak mocných chlapou, hned sa aj s ostatnýma zbojníci odstránili z koliby a viac sa nevrátili. Bo to buli tak silní chlapi, že dočiar s dvoma geletami vládau preskočiť čes kolibu. A tá koliba je vysoká dva metre. Tak to bu šikovný chlap.⁴¹

✓ Tu by sme mohli spomenúť ešte dve rozprávky. V prvej sa hovorí o tom, ako Vdovčik ozbíjal jedného valacha:

Dovec bol na Plešivskej výšine. Tam poviazal jedného valacha, ktorého chcel ozbíjať. Ale ten mal v kapsičke iba oriešky, ktoré Dovec vysypal zo skaly Železné vráta. Valacha tiež zhodil zo skaly.

Keď Dovca obiesali, povedal, že nič nefutuje, len toho mladého valacha, parobka.

Na tom mieste, kde sú Železné vráta, kde zhodil valacha zo skaly a vysypal oriešky, narástla lieština. Tam chodia ľudia na oriešky.⁴²

V druhej rozprávke ozbíjal Vdovčik v lese jedného pocestného. Vdovčik mu vzal štyri grajciare, ktoré mal u seba. Pre tieto štyri grajciare ho vraj zbojníci aj zabili.⁴³

⁴¹ Tamže. Rozprával Tomašík, 48 ročný, z Rejdovej. Zápis z r. 1951.

⁴² Z rukopisného materiálu Jána Miklóšika. Rozprávala Mária Blašková, 67 ročná, z Rochoviec. Zápis z r. 1934.

⁴³ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Ondrej Dovec-Kendera, 70 ročný, z Henckoviec. Zápis z r. 1951.

To sú podľa gemerských ľudových rozprávok zbojnícke skutky Michala Vdovčika. Ak sme na začiatku rozboru tohto materiálu zdôraznili sociálnu stránku motivácie odchodu Michala Vdovčika na zboj, vidíme, že táto myšlienka v teraz analyzovaných rozprávkach je zatlačená do úzadia a na jej miesto vystupuje do popredia dobrodružný charakter jeho zbojníckych skutkov. Tradičná hrdinská črta zbojníckych skutkov je tu zúžená takmer na minimum. Ba v posledných dvoch uvedených rozprávkach sa premenila celkom v opak. V týchto prípadoch možno celkom priznať viditeľný úpadok hrdinskej tematiky v zbojníckej tradícii. Nielen preto, že Vdovčík neváha ozbíjať pocerstného o pár grajciarov alebo valacha o niekoľko orieškov, ale aj preto, že v týchto rozprávkach mu chýba zbojnícka sila v boji s ľuďmi, ktorých prepadol. Najviac však prekvapuje, že v rozprávkach o ňom sa zjavujú ako jeho protivníci poväčšine ľudia náhodní a nie vedome vyberaní triedni nepriatelia.

Nasledovný variant rozprávky o tom, ako sa Vdovčík pomstil žene za ohováranie, viaže sa k menu všetkých karpatských zbojníkov:

Cestou po Teplej stráni išla žena, na chrbte niesla batoh. Na brehu sa zadychčala, sadla si oddýchnuť. Z hory vyšiel chlap. Nadviazal s ňou rozhovor. Žena nepekne ohovárala Dovca. Chlap jej dal peniaze a poslal ju do mesta kúpiť špendlíky. Potom jej ich nastrkal do chodidla. Riekol, že Dovca to tak isto bolí ako ju, keď o ňom rozširujú nepravdivé chýry. Doma v batohu našla hrsť dukátov.⁴⁴

Dve rozprávky opisujú príbeh učiteľa, ktorý chodil Vdovčíkovi za frajerkou. V prvej verzii Vdovčík za to učiteľa ozbíjal, v druhej vystupuje učiteľ z tých istých dôvodov ako bezprostredná príčina Vdovčíkovho lapenia. Uvádzame z nich prvú verziu:

Doučik sã cez zimu pretrimovau v Kobelérove. V lete zbíjau po košaroch. Tam v Kobelérove Doučika i chytili. Chytili ho v tom dome, čo sa volá Do Sabíny. Od tej doby sa ten dom volá Do Lapajky. Ten dom ešte i dnes stojí. Doučik mau v tom dome jamu v komore a v nej sã pretrimovau cely deň, lem večer vyšiu von. Bau sã, aby ho neulapili žandare. Tam bývala jedna Rejdovanka. A ona Doučika opatrovala. To bula pekná mladá dovica a bola mu frajarkou. V Kobelérove bu učiteľ, on sa volau Gergiades. On sã chceu priblížiť k tej Doučikovej frajarke, ľúbila sã mu, bo bula mladá a švarná. A raz išiu ten učiteľ pozreť Rejdovanku. Otvoriu dvere a tam na stole ležau opasok a vedľa i pištoľ. Frajarka na to chytro hodila obrus, ale on už vedeu, že to Doučik je u nej skrytý.

Raz bu jarmok v Štítniku, tot učiteľ si išiu kravu kúpiť. Mau penäze šajne. A Mišo Doučik ho v huore zastau a povedau, že vie, že ide kravu kupovať.

„Daj penäze!“ povedau.

„Ale Mišo, azda mi nevezmeš tie pár šajne. Ja som chudobný“, učiteľ na to.

Mišo mu povedau:

„Keď si taký chudobný, nechodievaj za nevestami!“

A Doučik mu penäze vzau.⁴⁵

⁴⁴ Cit. rozhlasová prednáška J. M. Slanského.

⁴⁵ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Samuel Pačenovský, 88 ročný, z Vyšnej Slanej. Zápis z r. 1951.

Napokon sa v jednej z rozprávok hovorí, ako sa Vdovčikovi vďaka šikovnosti podarilo utiecť vojacom, ktorí ho poviazaného viedli do rožňavského väzenia:

Raz išli dvaja vojaci čez les do Rožňavy. A jak idú, jeden odbočíu na cestu vyššie, kde bula čistinka. Tam spau Dovec Mišo. Ležala vedľa neho valaška, opasok a flinta. Vojaci ho poviažali a hybaj s ním do Rožňavy. Dovec videu, že je zle, a preto začau simulovať. Nemohou nijak chodiť. Išli stále čez huoru. Už vychádzali von z lesíka a Mišo im takto povedau:

„Nebojte sa, ja vám neujdem, lebo viem, že som už dokončil svoj život.“

A potom ich prosíu, aby mu sejmuli puta, že by mohou s nima kráčať. Oni tie vojaci mu to aj uznali, lebo lem čo spraviu dva kroky, nemohou ďalej kráčať. A preto odpútali ho. Jeden vojak išiou pred ním, a druhý za ním. Ale jak jeho nohy boli odpútanie, Dovec razom tak vyskočíu, že sa tie vojaci až zdesili. Tam bu hustý les a Dovec zmizou v ňom. Vojaci aj strieľali, ale netrafili. Keď prišli vojaci do Rožňavy, tak to hlásili, že čo sã im stalo. Ta ich obidvoch odsúdili na ťažký žalár.⁴⁶

Všetky rozprávky tejto skupiny charakterizuje predovšetkým epizodičnosť a možno ich poväčšine označiť ako rozprávane príhody zo života Michala Vdovčika. Ako celku chýba im črta hrdinskosti. Miesto nej vystupuje do popredia avantúrnosť.

Zvlášť bohaté sú v gemerskom folklóre rozprávky o posledných chvíľach Michala Vdovčika, o jeho lapení a o jeho smrti. Ludová tradícia nie je jednotná v tom, ako sa podarilo pánom chytiť Vdovčika. Ako sme už spomenuli, podľa jednej verzie Vdovčika udal pánom kobeliarovský učiteľ zo žiarlivosti. V jednej rejdotskej verzii sa rozpráva, že Vdovčikov úkryt vypátral Šebek, mestský úradník z Rožňavy,⁴⁷ v druhej, že Vdovčika vyzradila suseda jeho milej Zuzanky zo závidi, že jej nosil dary.⁴⁸ Vo verzii z Nižnej Slanej sa hovorí, že Vdovčika zradila stará baba. Lapený Vdovčik zabil jej syna u richtára, keď si prišiel po sľúbenú odmenu.⁴⁹ Napokon kobeliarovská verzia opisuje chytenie Vdovčika tiež po svojom:

Mišo Dovec spával u svojej frajerky v Kobeliarove na peci. Suseda Mária Kováčová poznala po nádhernom opasku, že u nej musí byť Dovec. Aby dostala odmenu, išla to žalovať richtárovi. Za živa lapeného zbojníka vyplácali dvesto zlatých odmeny, za mŕtveho sto zlatých. Pri prvej prehliadke Dovca nenašli, iba keď žena vyzradila:

„Tam je v komore!“

Chytali ho Ján Cihaj, urbariálny horár s bratom, lebo to boli najmocnejší chlapi. Diera, kde bol Dovec v komore skrytý, bola zakrytá lopárom, zemiakmi a slamou.

Cihaj zavolať:

„Mišo, ši si tu?“

Dovec na to:

„Jaj, tu Cihaj. Veď som sã teba vždy obával.“

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Tamže. Rozprával Golian, 79 ročný. Zápis z r. 1951.

⁴⁸ Tamže. Rozprával Ján Lipták, 58 ročný. Zápis z r. 1951.

⁴⁹ Tamže. Rozprávala Novotná, 50 ročná. Zápis z r. 1951.

Keby bol Dovec vystrelil, mohol ujsť.

Cihaj Dovcovi povedal:

„A si nemáš zbran? Daj ot sebe zbran!“

„Veď nemám, chybaj jednu škrabicu“, povedal Dovec a podával ju hore rúrou.

A Cihaj zase:

„Ne tak Mišo, daj ju hore šichtom! A si nemáš väc?“

„Ne“, povedal Dovec.

Ale Cihaj sä nedal:

Musiš mať väc!“

Potom Dovec vydal aj druhú pušku. Na tretie vyzvanie vydal zase pušku a nôž. Potom ho odšikovali do richtára, ten sa volal Ján Bendičko, a tam ho poviajali. Dovec tam sedel za stolom, až kým nedošli pandúri.

Odmenu za Dovca dostala stará. Cihaj odmenu nedostal.⁵⁰

Folklórnej tvorbe, pochopiteľne, nemožno vyčítať nejednotnosť v opisovaní lapenia Michala Vdovčika. Zo súdnych dokumentov nepoznáme, ako sa lapanie Vdovčika v skutočnosti odohralo. Tradícia ukazuje, že tejto príhode pripisoval ľud zvlášť veľký význam. V zhode s historickou pravdou zachováva folklórna tvorba dva momenty: Vdovčika chytili v Kobeliarove a chytili ho u jeho milej v dome nazvanom Do Sabíny. Ďalšie momenty majú prevažne charakter poetického výmyslu.

Rozprávky — a dosvedčujú to aj piesne — nepripúšťajú, že by sa pánom samým bolo podarilo chytiť Vdovčika. Nebol nezraniteľný, ani nemal nijaké výnimočné vlastnosti, ale že by ho mohli páni sami chytiť? Nie, to sa priecilo najzákladnejším predstávám o ľudovom hrdinovi. V rozprávkach sa zdôrazňuje vlastná Vdovčikova neopatrnosť, vyjadrená jeho opaskom na stole. Podľa neho poznali zradní a závistliví ľudia, že je Vdovčik u svojej milej. Gemerský ľud venoval vo svojej tvorbe tomuto opasku veľkú pozornosť. Nie preto, že by bola v ňom zázračná sila, ale preto, že Vdovčik a jeho opasok patrili nedeliteľne k sebe. Sám sa ním vyzradil a dostal sa do rúk pánom.

Vdovčika lapili v Kobeliarove u Zuzanky Mackovej. Tradícia o nej tvrdí, že mu bola frajerkou. Zuzanka sa však od svojich „slávnych“ predchodkýň odlišuje tým, že nezradila. Vdovčika ukrývala a pomáhala mu. Zrada za judášsky groš je neodpustiteľná. Ukazuje to aj jedna zo spomenutých rozprávok, v ktorej Vdovčik zabije odrapeným rohom stola syna ženy, ktorá ho zradila. A ľud ho neľutoval.

Podľa tradície chytili Vdovčika v jame na zemiaky, v ktorej sa ukrýval. Bol by sa zachránil, keby bol býval strieľal. Odovzdal však zbrane a potom ho už ľahko poviajali.

Ešte jeden moment z týchto rozprávok je hoden pozornosti. Na poviazaného Vdovčika chodili sa k richtárovi pozerať páni. Divili sa, že je taký malý.

⁵⁰ Z rukopisných materiálov Jána Miklóšika. Rozprávali Ondrej Kolesár, 63 ročný, a Juraj Kolesár, 61 ročný. Zápis z r. 1934.

A koľko im za toľké roky vedel nahnať strachu! Aký obor im pripadal na slobode, a teraz takto poviazaný bol celkom malý. Vdovčik bol skutočne prostý, obyčajný človek. Jeho veľkosť bola v jeho skutkoch a panský strach mal veľké oči. A ako pohotovo vedel im ešte odpovedať, aby im pripomenul, ako sa ho báli, kým bol na slobode:

Dovec bu u svojej frajarky a tam ho ulapili, jak sa tam skrývau. Nehau si opašček ležať na stole a jedna žena, čo išla na jarmok otvorila dvere a keď uvidela opašček, Doveca vyzradila. Z okresu poslali svojich šikovných ľudí, ktorí obkľúčili dom. Mišo v ten čas bou skrytý v komore. Rozsypali vraj štverku žita na zem a jeden žandár zavolau, aby vydau flintu, pištole, že ho nebudú dlho trápiť. A tak ho v Kobelérove lapili a zaviedli do Henckovec, lebo to bula jeho rodná dedina. Zaviedli ho do richtárskeho domu. Tam u richtára sa opreu o bočku, čo v nej bula kapusta natlačená. Tam sa šuchau a jeden vybíjaný gombík mu padou do kapusty. Jeden chlapec, čo tam u richtára slúžiu, najšiou ten gombík a mau ho celý život pri sebe. Dojšli tam do richtára pánové.

„Ta to lem taký?“ čudovali sa, keď ho uvideli. Lebo bu nízkej postavy.

„A ši sa pametáte na Toroške, jak sme vás prepadli a všetci ste sa zahajtovali a po... i,“ odpovedal ešte aj teraz vtipne Dovec.⁵¹

Takýchto rozprávok, ktoré sa vyznačujú jasnou triednou satirou, vysmievajú sa panskému „hrdinstvu“ a vyzdvihujú nebojácnosť a odvahu ľudového hrdinu, existuje medzi gemerským ľudom viac. Uvedieme z nich ešte aspoň jeden variant:

Dovec bol nadaný, duchapritomný a šľachetný človek. Vo väzení návštevníkom ochotne odpovedal, ale uštipačných vysmial.

Raz sa prišiel do väzenia pozrieť na neho aj bruchatý zeman Pavol R... z Rožňavy. Tento Dovcovi posmešne povedal:

„Ta, to je ten naničhodník, Dovec. Veď keď kopnem do neho, hned odletí.“

Dovec pohotovo odpovedal:

„Pane, nehovorili by ste tak, keby sme sa boli stretli v lese na ceste. Viem, že vaše žlté nohavice, by boli ešte žltšie.“⁵²

Podobné sú aj rozprávky, v ktorých sa hovorí o jeho posledných chvíľach. Odmieta pred smrťou sa vyspovedať. V uvedenej už rozprávke farárovi hovorí: „Čo vám je do mojich hriechov. Ja si svoje poniesiem, poneste si aj vy svoje!“ Pred popravou odmieta sa aj pomodliť. Nebol presvedčený o hriešnosti svojich skutkov. Alebo Vdovčikova odpoveď na otázku kata, koľko vražd spáchal: „Pätnásť duší som zabil a šesťnásť som spravil, ta mi, boha ti, za jednu vyplac!“⁵³

Michal Vdovčik myslel pred smrťou len na svoju sestru, ako to ukazuje táto rozprávka:

⁵¹ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Samuel Pačenovský, 88 ročný, z Vyšnej Slanej. Zápis z r. 1951.

⁵² Cit. spomienky Bélu Sziklayho.

⁵³ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Ján Lupták, 58 ročný, z Rejdovej. Zápis z r. 1951.

Na Vdovčikovu popravu sa prišlo mnoho ľudí čudovať. Pred obesením sa ho kat spýtal, komu zanechá svoje veci. Vdovčík povedal, že nič nemá, len krpce, ktoré sú ešte dobré a pre tie nech si príde jeho sestra. Ona ale tie krpce nechcela a len po nejakom čase, keď sa jej brata ulútilo, šla sa naň pozrieť a vtedy videla, že zo zhnitých krpcev vypadávajú cedule, ale už splesnetie.⁵⁴

V iných variantoch poručí Vdovčík krpce svojej milej.

V súvisе s popravou Michala Vdovčíka zachovala sa medzi gemerským ľudom aj jedna zaujímavá legenda. O Jánošíkovi sa rozpráva, že páni museli za jeho život dlhé roky platiť cisárovi pokutu. Rozprávka z Rejdovej o Vdovčíkovi hovorí oveľa revolučnejšie:

Vdovčík vraj pred smrťou povedal, že jemu je už koniec, ale že za jeho hlavu padne dvadsaťjeden grófskych hláv, čo sa aj stalo v štyridsiatom ôsmom roku, keď na okolí bolo popravených dvadsaťjeden grófov.⁵⁵

V tejto legende gemerský ľud najvýraznejšie vyslovil zmysel zbojníckych činov v boji proti feudálom a svoje presvedčenie o hĺbke sociálnej náplne zbojníckej tradície.

Rozprávky o slovenských zbojníkoch ukazujú, že ľud rád spomína na všetko, čo sa spájalo s ich činmi. S obľubou rozprával o pokladoch, o ich skrýšach a o zbojníckom výstroji. V tradícii gemerského ľudu ostali aj takéto milé detaily. Rozpráva sa o Vdovčíkovom spiežovýchmi gombičkami vybíjanom širáku, o jeho nádhernom opasku, bunkove⁵⁶ i o jeho prstami vyhrabanej studničke a rozličných skrýšach. Len o jeho pokladoch sa nehovorí. Kdeby aj, veď niekedy sa uspokojil aj s pár šestákmi!

Ale navyše má zvláštnu históriu má jeho lebka,⁵⁷ o ktorej sa hovorí:

Gróf Karol Andrássy potupil mŕtve telo Vdovčíkovo rozkazom, aby zhnilo v poli. To mala byť výstraha pre jeho poddaných. Ale Vdovčík mu nedal pokoj ani po smrti. Grófske deti sa raz hrali na dvore. Vtedy prišiel k nim jeden poddaný z Vlachova s uzlíkom v ruke. Deti zo zvedavosti uzlík rozviazali. Bola v ňom Vdovčíkova odpadnutá hlava. Gróf Andrássy poslal potom lebku zo žartu do Viedne istému slávnemu kraniológovi na zistenie, aby určil, akému človeku patrila. Kraniológ lebku svedomite preštudoval, pokreslil a vrátil s odpoveďou, že podľa jeho mienky patrila človeku veľmi mravného života, najskôr vysokému cirkevnému hodnostárovi. A gróf Andrássy si lebku ako pamiatku vysokej úrovne nemeckej vedy odložil.⁵⁸

Táto rozprávka je neobyčajne zaujímavá. Odhliadnuc od toho, že v závere vyznieva v protiviedenskom duchu maďarského buržoáznonacionálneho šovinizmu, prezrádza jej jadro silu ľudových predstáv o hodnote ľudového hrdinu i po intelektuálnej stránke.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ Tamže. Rozprával Ondrej Dovalovský-Maťaško, 86 ročný. Zápis z r. 1951.

⁵⁶ Bunkov — Vdovčíkov veľký kyjak z hruškového dreva. Nachádza sa v Štátnom múzeu v Rimavskej Sobote.

⁵⁷ Vdovčíkova lebka sa nachádza v Štátnom kaštieli v Betliari.

⁵⁸ Cit. spomienky Bélu Sziklayho.

V rozprávkach o iných gemerských zbojníkoch tých čias vystupuje Michal Vdovčík iba sporadicky. Aj keď súdne dokumenty ukazujú, že nezbíjal sám, ale že mal pomocníkov, v ľudovej tradícii sa o jeho družine priamo nehovorí. Mená Kvasný alebo Kvasner, Haladina, Tobík, Ďurman, Bobákovci, Šimko a ďalší spomínajú sa v súvisi s ním a jeho zbojníckymi činmi, ale nie sú to slávni „hórni chlapi“ Jánošíkovej družiny. Chýba im hlavné dejové spojenie s ústrednou postavou, spoločný obsah vedomia a myšlienky kolektívneho boja proti pánom. Taká je napríklad rozprávka o zbojníkovi Ďurmanovi:

Durman to bu na Rejdovej taký silák veľiký, že vládau na pou plného voza vyniesť do takého vercha, kade je dve hodiny chuozy. Veru to bu taký mocný chláp, že ani voly nepotrebovau priahať.

Raz, keď kládou na lúke do voza seno, prišli k nemu traja také horskie chlapi, čo s Doučíkom poza bučky chodili. Ďurman stáu na voze a horskie chlapi sa poklonili:

„Daj boch šťastá!“

A on Ďurman im povedau nazad:

„Daj boch zdravia!“

A oni sa rečovali s ním a mezi rečami sa mu opýtali, kde býva mocný Ďurman, či na vyšnom, či na nižnom koncu dediny. Tie zbojníci vedeli, že Ďurman je veľiký silák a rozmysleli si, či by nešiel Ďurman vedno s nimi po zboji. Ale teraz nevedeli, že je pred nimi sám Ďurman. A preto sa mu opytovali, kde ten Ďurman silák býva. A on im na to odpovedau:

„Dajte mi toho pavúza na voz až vám ukážem, kde býva!“

Z tých zbojníkov jeden ho nevládau podvihnúť ale šitkie traja mu ho dávali hore na seno do voza. Jak mu ho podali, sám ho lahko podvihnul za jeden koniec a druhým koncom im ukázau:

„Hlece, tam býva na nižnom koncu pod šiestym číslom.“

Tým sa im prezradiu, že je to on Ďurman. No a zbojníci zostali zarazenie. Potem si spolu piekli slaninku. Zbojníci si otkrájali tak slušno chleba i slaninky si brali jak sa patrí. Ale Ďurman si odrezau na štyri palce hrubo.

Ďurman k tým zbojníkom neišou. Z tých zbojníkov čo v huorách poza bučky chodili, ešte i dnes žijú ich potomci na Rejdovej.⁵⁹

Na základe doterajšieho rozboru rozprávkového materiálu môžeme podať súhrnnú charakteristiku epického obrazu Michala Vdovčíka ako odrazu vedomia gemerského ľudu v jeho slovesnej tvorbe.

Doterajšie práce o slovenskom zbojníckom folklóre ukázali, že najväčší rozkvet a vrchol zbojníctva u nás a v Karpatoch vôbec spadá približne do polovice 18. stor. Dosvedčujú to také postavy ako Juraj Jánošík, Ondráš z Janovie alebo Oleksa Dovbuš. Na vykreslenie ich postáv skoncentroval ľud maximum svojich tvorivých schopností. Zvlášť Jánošík a Dovbuš sa stali typmi, podľa ktorých možno merať činy a slávu všetkých ostatných zbojníkov. Jánošík a Dovbuš boli najväčší, ale nie poslední. Prichádzali po nich ďalší a ďalší,

⁵⁹ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Rozprával Tomašík, 48 ročný, z Rejdovej. Zápis z r. 1951.

slávni i menej slávni. Veľkosťou sa im však už ani jeden nevyrovnal. Nadišiel súmrak zbojníckej slávy a zbojníckeho remesla.

Na Slovensku prešlo od Jánošíkovej smrti vyše sto rokov a Michal Vdovčík bol v podstate jediný, ktorý v posledných rokoch panstva feudálov podnikol fondy tvorivej fantázie slovenského ľudu. V období medzi Jánošíkom a Vdovčíkom mnohí sa pustili zbojníckym chodníčkom, ale ich skutky okrem nepatrných zlomkov upadli do zabudnutia. Len Michal Vdovčík tvorí vzácnu výnimku, a to tým skôr, že sláva zbojníckeho remesla bola už v tie časy na Slovensku viditeľne v úpadku.

Ľudové rozprávky o Michalovi Vdovčíkovi a jeho druhoch predstavujú rôznorodý materiál. Obraz Vdovčíka je v nich mnohotvárný a zložitý, predovšetkým je to však obraz sociálnej krivdy a vzdoru proti nej. Michal Vdovčík odchádza na zboj na znamenie protestu proti feudálnemu vykorisťovaniu. Jeho zboj je dôsledkom nevyhnutnosti touto cestou riešiť hlboký rozpor vtedajšej spoločnosti. Poddaný ľud vkladal nádeje do povstania,⁶⁰ ale ako vždy, aj teraz márne. Zboj sa ešte aj teraz chápal ako prirodzená kontinuita boja proti feudálom. To zrodilo legendu o Vdovčíkovi. Celkovú jej náplň vytvorila však doba, ktorá bola už len zbojníctvu málo prajná. Pobledla hrdinská náplň zbojníckych činov. Ostali poväčšine len odvážne skutky a drobné ľudské príbehy.

Pre rozprávky o Michalovi Vdovčíkovi je charakteristické predovšetkým to, že je v nich vykreslený ľudský profil hrdinu, prevažne v dobrom, ale niekedy aj v zlom svetle. S prepadnutým učiteľom sa zjedná o zlatku a rozíde sa s ním v pokoji. Vdovčík však netrestá pažravých kupcov a nenásytných obchodníkov, nenavštevuje pánske kúrie, aby učil zemepánov móresu, ako to robil Jánošík. Vdovčík berie keď nemá a niekedy aj rozdáva. Ľud si nerozpráva o jeho pokladoch. Je to najchudobnejší zbojník zo všetkých jeho slávnych druhov. Rovnako je z nich aj fyzicky najslabší. Jeho neraz v priamom boji zachránili iba kamaráti. Vdovčík neváha ozbiťaj počestného o pár grajciarov. Je to nesporne úpadok zbojníckej slávy v jej hrdinskej náplni, podobný, ako rozpráva aj Ivan Olbracht:

Rozprávali mi príhodu, ktorá sa tohto roku na jar stala kdesi pri Merešure, na ceste medzi Koločavou a Chustom. Na troch chodcov, idúcich do Chustu na jarmok, tam z lesa vyskočili traja lúpežníci s vreckovkami uviazanými okolo úst a s puškami v ruke. Snáď sa aj na Podkarpatsku hovorí: „Bohu dušu a mne peniaze!“ Traja naľakaní počestní im ponúkli výkupné: jednu korunu. Nastalo dlhé jednanie. Za pol hodiny sa hovorilo o piatich. Vtedy sa zbojníci nahnevali, gazdov zbili a násilne im vzali všetko čo mali. U všetkých troch to bolo dohramady jedenásť korún.⁶¹

Ľud neodsúdil Vdovčíka za jeho zbojnícke činy, naopak, vyzdvihol v nich to, čo v nich chápal ako prejav opravdivého boja za lepší a spravodlivejší život.

⁶⁰ Roľnícke povstanie na východnom Slovensku r. 1831 zasiahlo aj Gemer. Pozri Daniel Rapant, *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I–II, Bratislava 1953.

⁶¹ Ivan Olbracht, *Hory a stáletí*, Praha 1956, 119–120.

Všimnime si len kontrast poviazaného zbojníka vo väzení a nafúkaných pánov, ktorí sa chodili naň pozerat'. Teraz sa mu všetci vysmievajú. A Vdovčik im pokojne pripomína časy svojej slobody a ich vlastnú zbabelosť pri vzájomnom stretnutí. O čo je ten „malý“ Vdovčik väčší od všetkých nafúkaných pánov! Túto črtu rozprávky o Vdovčikovi vyzdvihujú neobyčajne krásne a presvedčivo.

Tak isto odmieta Vdovčik poslednú útechu pred popravou z rúk kňaza. Nemá sa za čo a nebude sa modliť, predstava hriešnej duše ho netrápi. Myslí radšej na svoju sestru alebo milú a odvážne veští za svoj život smrť mnohým gemerským pánom. Vdovčikova legenda sa končí vierou gemerského ľudu v nevyhnutný zánik toho sveta, ktorý Vdovčika vyhnal na zboj a priviedol na šibenicu.

Obraz Vdovčika v rozprávkach gemerského ľudu nie je jednotný. Charakterizuje ho skôr túžba po spravodlivosti ako hrdinský pátos. Ale ako celok predstavuje Vdovčika ako ľudového hrdinu. Obraz Michala Vdovčika je preniknutý ľudovou humánnosťou a túžbou za lepším životom prostého pracujúceho človeka. A pre tieto črty môžeme ho počítať medzi popredné a slávne postavy slovenskej ľudovej epiky.

Poetický obraz Michala Vdovčika dopĺňa aj bohatá piesňová tvorba gemerského ľudu. Na rozdiel od epickej tvorby sa vyznačuje tým, že hlavnú pozornosť zameriava na posledné chvíle života Michala Vdovčika a na vyjadrenie citového vzťahu gemerského ľudu k obľúbenému hrdinovi. Okrem toho je pre ne charakteristické aj to, že dokresľujú sociálny profil hrdinu.

V piesni *Idú chýry, idú* sa spieva o smutnej zvesti, ktorá sa rozniesla po Slanskej doline. Podarilo sa chytiť Michala Vdovčika. V piesni sa potom hovorí:

*Keď ho ulapili,
slanskému grófovi
na známosť dávali.⁶²*

Gemerský ľud dobre poznal tohto slanského grófa, svojho zemepána Karola Andrásyho, neobmedzeného vládcu nad jeho životom a smrťou. Aký to bol pán, ukazuje gemerská pieseň, ktorá sa síce neviaže k postave Vdovčika, ale zobrazuje drastický pomer grófa k svojim poddaným:

<i>Na zelenej pažiti leží šuhaj zabitý, ktože ho tam zabiť dau, sám Andrásy streliu naň.</i>	<i>Jednu guľku do pleca, druhú guľku do srdca, a tú treťú do hlavy, s tým mu život odňali.⁶³</i>
--	---

⁶² Z materiálov Filozofickej fakulty UK. Spieval Ondrej Sirkovský, 75 ročný. Zápis z r. 1953.

⁶³ Codex revúcky C. Archív Matice slovenskej, Martin.

Taký bol Vdovčíkov zemepán a takí boli aj ostatní páni, o ktorých sa spieva v piesňach o Vdovčíkovom lapaní. Tieto piesne sú prevažne epického charakteru. Oznamuje sa v nich najprv smutná novina o Vdovčíkovom lapaní, potom nasleduje opis jeho stretnutia s pánmi. Poeticky sa v ňom využíva metóda kontrastu. Na jednej strane poviazaný, bezmocný Vdovčík — na druhej strane posmelení páni. V Dobšinského zápise piesne *Čo sa stalo vnove* je tento kontrast zobrazený takto:

*Rožňavskí pánovia
tak sa čudovali,
že Vdovčíka vedú
pod karabínami.*

V piesni *Čo še stalo nove f tím Kobelarove?* je stretnutie Vdovčíka s pánmi zobrazené takto:

*Te rožňafske pani, tak ho privitali:
Vitaj, ftačku, vitaj Vdofcu, ket zme ce dostali!⁶⁴*

V uvedenej piesni *Idú chýry, idú* je kontrastnosť situácie ďalej rozvedená:

*Keď sä to gróf doznal,
hneď sä k nemu vybral
a tak ho privital:
Vitaj, Dovšik, vitaj,
kde si sä ty tu vzäl.*

*Načo mne máš vital
najasnejši pane
veď už teraz za mne
nikto nezastane.*

Vdovčíkovo stretnutie s pánmi po jeho chytení sa potom v týchto piesňach rozvíja v dialógu, v ktorom vyslovuje Vdovčík pred pánmi želanie, aby mu dali možnosť spravodlivo sa odmeniť jednak tým, čo ho zradne vydali do rúk pánom, a jednak aby sa rozlúčil so svojím obľúbeným opaskom.

V piesni *Čo sa stalo vnove* je tento dialóg:

*Pánovia, pánovia,
pýtam vás prvý raz
dajte mi tú babu
do hrsti hoc len raz!*

*Oni mu nedali,
bo sa obávali,
že by v starej babe
priam kosti sprašali.*

⁶⁴ Štefan Mišík, *Piesne ľudu slovenského*, zoš. 1. *Piesne zo Spiša*. Martin 1898, 3—4. Zápis z Hnilca.

Druhou Vdovčikovou žiadosťou bolo, aby mu páni dovolili opásať sa ešte raz jeho opaskom:

*Pánovia, pánovia,
pýtam vás druhý raz,
dajte mi opasok
opásať ešte raz.*

V piesni súčasne vidíme, akým obľúbeným bol medzi gemerským ľudom tento Vdovčíkov opasok. Na uvedenú strofu nadväzuje v piesni jeho opis, ktorý sa opakuje v niektorých variáciách na rôznych miestach. Ale páni zo strachu nevyplnili ani túto Vdovčikovu prosbu.

V spomenutom už zápise piesne zo Štrby *Čo sa stalo vnove na Kobeliarove* sa dialóg začína takto:

*Prosím vás, pánové, prosím po prvý raz,
popusteže moje ruky, popuste ešte raz.
Oni nepustili, tuhšej zatiahnuhli,
až tie jeho biele ruky krvou zatiekali.*

Konečne v piesni *Čo sa stalo nove f tim Kobelarove* sa v piesňovom dialógu objavujú tieto dva motívy:

*Panove, panove, pytam vas perši ras,
dajceže mi valašečku do ručky ešte ras.*

*Oni mu nedali, bo še obavali,
ale trikrat kolo slupa hajduchovac dali.*

*Panove, panove, pytam vas druhy ras,
dajceže mi frajerečku oblapić ešte ras.*

*Oni mu nedali, bo še obavali,
ale trikrát kolo slupa hajduchovac dali.*

Stĺp a šibenica tvoria tematický záver týchto piesní. Keď už zomrieť, tak ako hrdina! Posledná žiadosť Vdovčíkova je výkrikom túžby po slobode a radosť zo života:

<i>Pánovia, pánovia, pýtam vás tretí raz, dajteže mi ten stĺp obhajduchovať raz.</i>	<i>Polcenta železa na svojich nohách mal, ešte on dva razy stĺp obhajduchoval.</i>
--	--

*A na treťom raze
tak sebe podskočil
až na ten stĺp na hák
ten kat ho obesil.*

V piesni *Bou by Vdoušik doušovau* z Dolného Tisovníka je táto situácia vystupňovaná pôsobivou hyperbolou:

*Tri centovje putá
naňho okovali,
ešte si von vyskočiu
hore do podvaly.*

*Šesť centovje putká
na svojich nohách mau.
ešte si von zo trinásť ráz
múr obhajdúkoval.*

V piesni *Idú chýry, idú* sa nestretávame s tradičným obrazom zbojníkovej smrti. Celkom svojrázne je vyjadrené Vdovčikovo posledné želanie:

*Keď ma obesíte,
dobré ma obeste,
valašku cedidlo
na dome zaveste.*

*Kto popri mne pojde,
každý mne spomene,
škoda, bože, teho,
čo valaška jeho.*

Posledná strofa ukazuje tiež na kladný vzťah gemerského ľudu k Vdovčikovi a na jeho ľútosť k hrdinovmu osudu.

V záverečných dvoch strofách tejto piesne sa napokon spieva odlišne aj o poslednej zbojníkovej žiadosti, ktorá však tiež nebola splnená:

*Pýtal si on
košelečku bielu,
že on vždy pekný
chodil po zboji.*

*Načo tebe Miško,
košelečka biela,
veď už k tebe nepride
tam frajerečka žiadna.*

V závere do určitej miery štylizovaného variantu piesne, ktorý uvádza Ľibor Štítnický vo svojej básnickej zbierke, dominuje najprv ľútosť, postupne prechádzajúca do revolučnosti:

*Beží voda, beží,
z kameňa na kameň
a náš biedny život
zhasína jak plameň
v tej vysokej hore,
tam na šiberici,
kde už nádej naša,
Mišo Dovčík visí.*

*Nad horami visí,
vietor pod ním spieva,
aj posledným vzdychom
silu do nás vlieva.
Nad horami visí
ako slnko zeme.
Dajboh nevykape
to zbojnícke semä!⁶⁵*

Ľudové piesne tejto tematickej skupiny sú preniknuté baladicou náladou. Nespieva sa v nich len o tragickom ukončení života Michala Vdovčíka, je v nich vyjadrená aj hlboká úprimná účasť gemerského ľudu nad jeho osudom. Michal Vdovčík je hrdinom gemerských ľudových piesní, hrdosť znie z jednotlivých strof nad jeho mužným správaním sa pred smrťou. Bolesť sprevádza túto hrdinskú črtu piesní o Vdovčikovi najmä pri spomienke na jeho lapanie:

⁶⁵ Tento variant piesne sa nachádza v básnickej zbierke Ľibora Štítnického, *Jarná pieseň družstevníka*. Bratislava 1950, 18–19.

*Bol by Vdovec dovdovcoval,
keby sa bol varoval,
keby nebol svoj opasok
na stole zanechal.⁶⁶*

A tak isto aj v piesni *Lapali Dovčička hajdúci s vojáci*:

*... keby nebul trímal opasok na stole,
mohol se zimovať čez zimu v komore ...*

Svojrázne je vyjadrený žalostný ston nad osudom Michala Vdovčička v maďarskej piesni z prostredia Polovcov:

*Postavili v Henckovciach šibenicu;
Michal Dovec na nej prežíva svoj život,
do jeho sliezskych gatí opiera sa vietor,
celej rodnej obci smútok pôsobí.*

*Odkážem svojej drahej materi,
či pozná svojho syna Michala Dovca.
Poznám ja svojho syna Dovca Michala,
on svoju matku tolko zarmútil.*

*Čo som sa ti len navravela, zanechaj svoje remeslo,
takýmto životom mi bolesť pôsobíš.
Prúd slz sa jemu z očí vyhrnul,
keď drahá mať mu zišla na rozum.⁶⁷*

Záverom úvahy o poetickom obraze Michala Vdovčička treba ešte uviesť, že v piesňovej tvorbe gemerského ľudu zachovala sa aj postava Šimku či Šinku, ktorý sa spomína v súvisi so zbojníckym vystúpením Michala Vdovčička. Pravdepodobne to bol vojenský zbeh, ktorý sa dal na zboj v okolí Muráňa. To je Šinko, o ktorom sa dodnes zachovala pieseň, dojímavá zbojníkovou osobnou tragikou:

⁶⁶ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Spieval Ondrej Vdovec, 78 ročný, z Henkoviec. Zápis z r. 1959.

⁶⁷ Cit. práca Sándora Pintéra. V origináli táto pieseň znie takto:

<i>Me csináták Henckón az akasztófát, Dovec Mihá élyi rajta világát, Fujja a sze sylyezia gatyáját Ugy szomorittya az egész faluját.</i>	<i>Meg üzenem az én édes anyámnak, Ösmerie — Dovec Mihát fianak, Ösmerem én Dovec Mihát fiamnak Ki meszomoritója tell annyának.</i>
--	---

*Hánszor montam, hagy fel mestersegedvel
Engem ne keserits oly életedvel,
Szemeibó zápor könnyü kicsordót
Édes annya ekmejében me fordót.*

*Idú chýry po doline z Muráňa,
ulapili Šárkanici husára.*

*Ktože to buv taký mordár na neho,
ten Kartuňák kecu strieľati do neho.*

Keď nemal iného východiska, dal sa chytiť dobrovoľne:

*Nestrieľajte, bračokovci, nič do mňa,
máte žinky, ulapte ma, zväžte ma.⁶⁸*

Dobšinského variant *Idú listy po Gemerskej stolici* prezrádza, že Šinku zradila Kartúnikovi, panskému horárovi, ktorý ho potom zastrelil v Šiarkanici neďaleko Muránskeho hradu, jeho milá Zuzanka Fabuli:

*Tie muránske nevesty sú takové,
na Šinkove peniaze sú lakomé.*

*Podaj, hajdúk, podaj pištoľ mordárku,
nach zastrelím Fabuliho Zuzanku.⁶⁹*

Táto pieseň a jej varianty sú jediným prípadom, keď gemerský ľud ospieval iného zbojníka ako Michala Vdovčíka.

4

Na základe nášho doterajšieho rozboru možno povedať, že ľudové piesne a rozprávky o Michalovi Vdovčíkovi predstavujú svojráznu syntézu slovenského tradičného zbojníckeho folklóru s tým, čo nového vytvoril gemerský ľud vo svojej tvorbe umeleckým zobrazením Michala Vdovčíka. Štúdium materiálu ukázalo, že v prvej polovici 19. stor. bola tvorivá tradícia na vytvorení obrazu zbojníka v slovenskom folklóre viac-menej už ustálená. Tým, že ľudová tvorba vyzdvihla ďalšieho zbojníka—hrdinu, obohatila zbojnícku tradíciu o nové a nové prvky.

Slovenský folklór chápe zbojníka ako hrdinu. Jeho obraz má sociálnu náplň. Takúto náplň má napríklad obraz Juraja Jánošíka. Novým ľudovým hrdinom — zbojníkom Vdovčíkom — nadväzuje slovenský folklór na túto jánošíkovskú tradíciu, ale sa od nej v niektorých črtách aj dosť podstatne odlišuje.

Ľudové rozprávky o Michalovi Vdovčíkovi ukazujú viditeľný úpadok hrdinskej epickej tradície o zbojníkoch. Prejavuje sa to v tom, že niektorým rozprávkam o Vdovčíkových zbojníckych skutkoch chýba sociálna náplň. Hrdin-

⁶⁸ Z materiálov Národopisného ústavu SAV. Spievala Františka Dachová, 85 ročná, z Muránskej Lehoty. Zápis z r. 1957.

⁶⁹ Git. Sborník Pavla Dobšinského, 88.

ský obsah sa mení v dobrodružný. V samých ľudových rozprávkach sa to prejavilo v tom, že majú prevažne ráz rozprávania príhod zo života. Týka sa to predovšetkým rozprávok, ktoré sú vlastné iba Vdovčikovi; netýka sa to však tradičných sujetov, ktoré sa neskôr spojili s Vdovčikovou postavou.

Ľudové piesne o Michalovi Vdovčikovi sú celkom iného charakteru. Piesňová tvorba zobrazujúca Michala Vdovčika je plne životná, originálna a v niektorých prípadoch je skutočným prínosom. Obohatila tradičný obraz slovenského zbojníka — a tým aj celkové bohatstvo slovenského zbojníckeho folklóru — o nové, kladné prvky. Piesňová tvorba ukázala aj v tomto prípade silnejšiu tvorivú kontinuitu ako materiál rozprávkový, ktorý spontánnejšie reaguje na základné zmeny v živote.

Obraz Michala Vdovčika je v gemerskom folklóre kladný a ľudový. Vdovčik sa dostáva na zboj v dôsledku ťažkých, až neznesiteľných spoločenských a hospodárskych podmienok života poddaných v prvých desaťročiach 19. stor. Gemerský ľud privítal východoslovenské roľnícke povstanie a vkladal doň nádeje, že zúčtuje so svojimi pánmi. Ale aj teraz sa nádeje rozplynuli a prišli ešte horšie časy. Aj keď sa Vdovčik priamo na povstaní asi nezúčastnil, po jeho potlačení ostal v horách a zbíjal. A ako súdne dokumenty ukazujú, zbíjal s mnohými, ktorí sa na povstaní zúčastnili. Ľud ešte aj v týchto časoch chápal zboj ako jednu z foriem boja proti pánom. Tak vyrástol Vdovčik v legendárnu postavu. Svoj obdiv k nemu vložil ľud do svojich piesní a rozprávok.

V obraze Michala Vdovčika spodobil gemerský ľud ďalej tragiku podmienok svojho boja proti feudálnym vykorisťovateľom. Ľud miloval hrdinu i pri všetkých jeho slabostiach a nedostatkoch, odsúdil zradu pri jeho lapaní a úprimne sa radoval z jeho duchaplnosti. Nebál sa pánov, ani keď už stál pod šibenicou. Páni boli mocní, ale hrdinom bol Vdovčik. Zaslúžil si, aby sa o ňom skladali nové krásne piesne a aby sa vymýšľali a dotvárali príhody o jeho skutkoch.

Skutočný obraz Michala Vdovčika, to je obraz človeka túžiaceho po slobode a voľnosti v podmienkach dozívajúceho feudalizmu. Je to obraz vyostreného konfliktu medzi neradostnou skutočnosťou poddaného a jeho túžbou po lepšom živote. To predurčilo jeho zbojnícku životnú dráhu a jeho tragickú smrť na šibenici. Viac ako trinásť rokov bol Michal Vdovčik postrachom gemerských pánov a po potlačení východoslovenského roľníckeho povstania r. 1831 živili jeho zbojnícke činy medzi gemerským ľudom nádeje na krajší a spravodlivejší život. Tým si možno vysvetliť aj jeho slávu a trvalé miesto v slovenskom zbojníckom folklóre.

Словацкий народ уже с давних времен имеет свои сопротивленческие и революционные традиции. В последние годы в Чехословакии вышло несколько работ, касающихся революционных традиций, нашедших свое выражение в фольклорном творчестве, главным образом, в разбойничьих песнях и сказках-преданиях. В частности, это работы о словацком разбойнике Юрае Яношике, о предводителе украинских опрышков Олексе Довбуше и о силезском разбойнике Ондраше из Яновиц. Эти работы, однако, ориентируются на народные предания, основные черты которых формировались в течение 18 века. С того времени народное поэтическое творчество, наряду с некоторыми менее известными народными героями (Матуш Будац, Пало Демикат и др.), выше всех вознесло гемерского разбойника Михала Вдовчика. Разбойничьи действия Михала Вдовчика относятся к двадцатым и началу тридцатых годов 19 века. Михал Вдовец, известный среди народа чаще как Вдовчик, Доучик и т. п., родился 28 февраля 1803 г. в Генцковцах. Схвачен он был в конце 1832 г. в Кобеярове; вследствие беспорядков, связанных с крестьянским восстанием в восточной Словакии 1831 г., он был судимый военно-полевым судом и приговорен к смертной казни через повешение. Казнь состоялась 28 декабря 1832 г. на Палишовом поле, недалеко от его родной деревни Генцковце.

Песни и сказки-предания о Михале Вдовчике возникли непосредственно после его смерти и своеобразно дали законченное оформление словацкого разбойничьего фольклора. В отличие от преданий о Яношике, которые переросли далеко границы Словакии, предание о Вдовчике ограничивается небольшой областью бывшего гемерско-малогонтского комитата.

Первая часть предлагаемой работы освещает взаимоотношение народного предания о Михале Вдовчике и преданий о Юрае Яношике.

Из приведенного материала видно, что первоначальное творчество гемерского населения о Вдовчике исходило из существующего уже разбойничьего поэтического творчества словацкого народа, и что оно в значительной степени представляет контаминацию традиционного с новыми элементами, относящимися к личности Михала Вдовчика. Только дальнейший рост фольклорного творчества в Вдовчике характеризуется тенденцией к самостоятельному художественному выражению и своеобразному облику. Это проявляется как в народных песнях, так и в сказках-преданиях. Для содержания этих последних характерным является, в частности то, что в основе те же самые события приписываются то Яношику, то Вдовчику. Эта миграция сюжетов помогала дорисовке общего профиля разбойника в его самых характеристических чертах.

Вторая часть работы направлена на определение того, чем фигура Михала Вдовчика обогатила традиционный словацкий фольклор о разбойниках.

Сказки-предания о Вдовчике представляют преимущественно повествования о разных приключениях из его жизни. Им не хватает традиционной фантастики, гиперболизирующей образ разбойника. В его жизни нет ничего чрезвычайного или чудесного, ему недостает пленительности одеяния и присущей народным героям неуязвимости.

Песенное творчество о Михале Вдовчике характеризует как целое прежде всего то, что оно тематически сравнительно узко ограничивается изображением последних минут жизни любимого героя.

Третья часть работы посвящена изучению материала с точки зрения поэтического образа, т. е., как в гемерском фольклоре изображена личность Михала Вдовчика.

Поэтический образ Михала Вдовчика в гемерских сказаниях неединообразен. Его характеризует скорее мечта о справедливости, чем героический пафос. Однако эти

сказания в целом представляют Вдовчика как народного героя. Образ Вдовчика проникнут народной гуманностью и желанием лучшей жизни для простого трудящегося человека. Благодаря этим чертам его можно отнести к передовым и славным фигурам словацкой народной эпики.

В заключительной части автор подводит итог результатов исследования на основании разбора материала.

Материал о Михале Вдовчике разнообразен; между народными сказками-преданиями и народными песнями имеется явная разница.

Народные сказки-предания о Вдовчике показывают видимый упадок героической эпической традиции о разбойниках. Это проявляется в том, что некоторым сказкам-преданиям не хватает социального содержания. Героизм здесь превращается в авантюризм. В сказках-преданиях о Вдовчике это проявляется, главным образом, в том, что они преимущественно имеют характер повествования о приключениях из его жизни.

Народные песни о Вдовчике имеют совсем иной характер. Песенное творчество вполне жизненно, оригинально и в некоторых случаях его можно считать действительным кладом. Оно обогатило традиционный образ словацкого разбойника — и тем самым общую ценность словацкого разбойничьего фольклора — новыми положительными элементами. Песенное творчество показало и в этом случае более сильную творческую преемственность, чем материал сказок-преданий, который более спонтанно реагирует на основные изменения в жизни.

Разбойника Михала Вдовчика мы по праву относим к передовым фигурам словацкой народной эпики.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník VIII, 1960. Vychádza štyri razy do roka.

Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján

Mjartan, dr. Ján Podolák

Jazyková redaktorka Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
1960 № 4

Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы д-р Боžена Филова и Вера Носальова
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang VIII, 1960, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume VIII, 1960, No 4.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Année VIII, 1960 No 4. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník VIII, 1960, číslo 4. Vychádza štyri razy do roka
Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Toto číslo pripravila dr. Soňa Burlasová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

Jazyková redaktorka Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—.

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-15*01435

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma poštový úrad i doručovateľ.